Корпус споменика српске средњовековне уметности 1

Маријана Марковић
Бојана Стевановић

Црква Светог Ђорђа у Речанима

Цртежи и фотографски снимци архитектуре и живописа

Корпус споменика српске средњовековне уметности 1
Corpus of Monuments of Serbian Medieval Art 1

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
FACULTY OF PHILOSOPHY, UNIVERSITY OF BELGRADE

MARIJANA MARKOVIĆ
BOJANA STEVANOVIĆ

THE CHURCH OF ST. GEORGE IN REČANI

DRAWINGS AND PHOTOGRAPHS OF ARCHITECTURE AND WALL PAINTINGS

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

МАРИЈАНА МАРКОВИЋ
БОЈАНА СТЕВАНОВИЋ

ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА У РЕЧАНИМА

ЦРТЕЖИ И ФОТОГРАФСКИ СНИМЦИ АРХИТЕКТУРЕ И ЖИВОПИСА

БЕОГРАД 2018

Publishers
Serbian Academy of Sciences and Arts
Committee for Art History

Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Institute for Art History

Editor-in-Chief
Miodrag Marković

Managing Editor
Dragan Vojvodić

Authors
Marijana Marković (drawings of frescoes)
Bojana Stevanović (text)

Reviewers
Gojko Subotić
Tatjana Starodubcev
Dragana Pavlović
Ljubomir Milanović

Professional Processing of Architectural Drawings and Plans
Gordana Tolić

English Translation
Miljana Protić

Graphic Design and Prepress
Miroslav Lazić

Initials
Amar Dacković Alfar

Printed by
Službeni glasnik, Belgrade

Print Run
400

ISBN 978-86-7025-804-4

Издавачи
Српска академија наука и уметности
Одбор за историју уметности

Филозофски факултет Универзитета у Београду
Институт за историју уметности

Главни уредник
Миодраг Марковић

Одговорни уредник
Драган Војводић

Уређивачки одбор
Гојко Суботић
Миодраг Марковић
Драган Војводић
Милан Радујко
Бојан Миљковић

Аутори
Маријана Марковић (цртежи фресака)
Бојана Стевановић (текст)

Рецензенти
Гојко Суботић
Татјана Стародубцев
Драгана Павловић
Љубомир Милановић

Стручна обрада цртежа архитектуре
Гордана Толић

Лектура
Ивана Игњатовић

Графички дизајн и техничко уређење
Мирослав Лазић

Иницијали
Амар Дацковић Алфар

Штампа
Службени гласник, Београд

Тираж
400

ISBN 978-86-7025-804-4

CONTENTS

A note on the first volume of the *Corpus of Monuments of Serbian Medieval Art*
8

On the Church of St. George in Rečani near Suva Reka
12

Drawings of Architecture and Wall Paintings
21

Inscriptions
44

Photographs
49

Bibliography
79

Садржај

Уз прву свеску *Корпуса споменика српске средњовековне уметности*
9

О цркви Светог Ђорђа у Речанима код Суве Реке
13

Цртежи архитектуре и фресака
21

Натписи
45

Фотографије
49

Библиографија
79

A note on the first volume of the *Corpus of Monuments of Serbian Medieval Art*

The collecting, processing and publishing of research and archival documentation on monuments of architecture, sculpture and painting have always been one of the main tasks of the history of Serbian medieval art. This has been the cornerstone of the progress of the entire discipline and a safeguard against arbitrariness and aimless wandering ever since the first systematic efforts in the 19th century, the time of Mihailo Valtrović and Dragutin Milutinović. With remarkable foresight and dedication, they made hundreds of architectural plans, drawings of frescoes and sculptures, and watercolors representing the exterior and interior of monuments, recording a wealth of information about them and highlighting notable details. By doing this Valtrović and Milutinović formulated a set of fundamental long-term objectives and enthusiastically launched their execution. They established the foundations of dependable and evidence-based research of old Serbian art; created new possibilities for its presentation to the wider public; and at the same time left to posterity lasting testimonies about the appearance and state of repair of more or less vulnerable monuments. Their scholarly successors continued the work of these two pioneers of the history of old Serbian art, using new technical tools to create a comprehensive body of documentation ranging from photographs (with Vladimir Petković being the most deserving contributor since 1907) to modern digital technology.

Some old basic mediums, such as drawings of architecture and wall paintings, have proven irreplaceable in the process of recording and presenting certain types of data and the appearance of monuments. Supplemented by new, much wider possibilities brought by new technologies, they have kept their important place in the compilation of comprehensive databases. This is particularly true of drawings of wall paintings, the products of a discipline that has been fostered and developed in our milieu over the last fifty years. It was then that drawings of painting ensembles from about thirty churches of the Byzantine and post-Byzantine period were made and published in stand-alone volumes or as part of more elaborate monographs. The greatest credit for this endeavor belongs to the Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia and the Institute for Art History in Belgrade as research centers and publishers, with Branislav Živković, Dragomir Todorović and Nikola Dudić being the most deserving among their staff, along with other authors. However, the medieval paintings of many monuments remained untouched by their efforts or their drawings remained unpublished.

In the spirit of this endeavor, the Committee for Art History of the Serbian Academy of Sciences and Arts and the Institute for Art History of the Faculty of Philosophy in Belgrade have decided to continue academic research and publishing of drawings, photographs and other evidence in the *Corpus of Monuments of Serbian Medieval Art*. In a way,

Уз прву свеску *Корпуса споменика српске средњовековне уметности*

Прикупљање, обрада и објављивање грађе о споменицима архитектуре, скулптуре и сликарства од почетка су представљали један од основних задатака историје српске средњовековне уметности. На томе је почивао напредак читаве дисциплине, која се чувала од произвољности и лутања. Тако је било још од првих систематских напора у XIX веку, од времена Михаила Валтровића и Драгутина Милутиновића. Далековидо и са изузетном посвећеношћу, они су начинили стотине снимака архитектуре, цртежа фресака и скулптура, као и акварела којима су представљали екстеријере и ентеријере споменика, истицали вредне појединости и бележили мноштво података о њима. Валтровић и Милутиновић су тиме утврдили неколико кључних, дугорочних циљева струке и полетно се запутили у њихово остваривање. Успостављали су темеље веродостојног, на проученој грађи заснованог спознавања древне српске уметности, стварали су услове за њено представљање широј јавности и истовремено остављали трајна сведочанства о изгледу и стању мање или више рањивих споменика за будућа времена. Научни потомци те двојице утемељитеља историје старе српске уметности наставили су њихово дело користећи нове техничке могућности у стварању документације, од фотографије, за коју је од 1907. године посебно био заслужан Владимир Р. Петковић, до савремене дигиталне технологије.

Неки стари, основни медији, попут цртежа архитектуре и живописа, показали су се при свему као незаменљиви у бележењу и представљању појединих врста података и изгледа споменика. Обогаћени новим, знатно ширим могућностима при изради, оним које им је пружила нова технологија, задржали су своје важно место у стварању свеобухватних документационих база. То нарочито важи за цртане приказе зидних слика, чија је израда прерасла у дисциплину посебно неговану и развијану у нашој средини током последњих пола столећа. Настали су тако цртежи сликаних целина из тридесетак цркава византијског и поствизантијског доба, који су објављени у засебним свескама или у оквиру боље опремљених монографских студија. У највећој мери ово је остварено захваљујући Републичком заводу за заштиту споменика културе и Институту за историју уметности у Београду, истраживачким и издавачким институцијама у којима су делали Бранислав Живковић, Драгомир Тодоровић и Никола Дудић, а уз њих и други аутори. Остало је, међутим, још веома много споменика чије средњовековно сликарство није на тај начин обрађено или цртежи нису објављени.

Одбор за историју уметности Српске академије наука и уметности и Институт за историју уметности Филозофског факултета у Београду одлучили су да у духу отпочетог рада наставе са објављивањем цртежа, снимака и друге грађе у *Корпусу*

this is a response to our duties within the international project launched in 1983 under the title the *Corpus of the Byzantine Wall-Paintings*. Our contribution to this carefully planned and comprehensive project, which was instigated by our Greek colleagues, was shaped by some specificities in our approach. Ever since the beginning, as our representative in the Commission for the History of Byzantine Art of the International Association of Byzantine Studies, academician Vojislav J. Đurić advocated a special approach to Serbian (at the time Yugoslav) participation in this project and the use of complete drawings to show the iconographical and programmatic contents of wall paintings instead of generalized diagrams in the form of perspective views indicating only the layout of themes. There were several reasons for such a decision. First, in the 1970s and early 1980s such representations of frescoes were already being actively prepared across the wider territory of former Yugoslavia and especially in Serbia. Since there are much fewer monuments of Byzantine painting in Serbia than in Greece, they could be subjected to a more thorough examination. Finally, drawings of wall paintings are not incompatible with schematic representations of the arrangement of painted contents and additionally provide broad information on iconography. Hence it seems understandable that in Serbia and, more recently, the Republic of Macedonia the making and publishing of drawings representing Byzantine and post-Byzantine wall paintings was continued based on the principles formulated by Branislav Živković, who authored a series of volumes in the edition *Monuments of Serbian Medieval Painting* published by the Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia.

The basic form and concept of the abovementioned publications have been adopted and replicated for the volumes of our *Corpus*. Drawings of frescoes are to be accompanied by photographs and all information required by the program of the *Corpus of Byzantine Wall-Paintings*, with a stronger focus on the architecture of monuments that house frescoes and on the reading of their inscriptions. In some volumes we also intend to include other research and archival documentation pertinent to monuments of medieval art even in cases where it has no direct ties to wall paintings, primarily drawings and photographs of architecture and sculpture, epigraphic monuments in stone etc.

Driven by several reasons, we have decided to dedicate the first volume of the *Corpus* to a recently destroyed monument of our cultural heritage despite the complexity and sensitivity of such an endeavor. The monument in question is the Church of St. George in Rečani near Suva Reka. Our wish to safeguard against oblivion one of the many works of Serbian art in Kosovo and Metohija that have been destroyed after the arrival of international forces (KFOR) in 1999 was only one of several contributing factors for this choice. Besides representing a response to research needs, the fact-based *virtual restoration* of this irretrievably lost art piece could serve as a warning. It should constantly and repeatedly appeal to consciences, highlighting the uniqueness and value of a monument that some could not and others would not protect. Owing to the fortunate circumstance that the Church of St. George in Rečani had already been examined and documented in various sources, we were able to conserve it for posterity in this way at least. However, unlike the architecture and paintings of Rečani, we will not be able to 'bring back' many other churches recently demolished in Kosovo and Metohija by using drawings and photographs due to the lack of adequate evidence about their condition and appearance. This is a warning to our academic and cultural public to proceed with the compilation of modern databases on our monumental heritage as swiftly and systematically as possible and to continue publishing relevant research documentation in the newly launched *Corpus*. As illustrated by the unprecedented scope and pace of obliteration of monuments in the modern world, from Afghanistan to Armenia, Cyprus and Syria to Kosovo and Metohija, any dithering could lead to fatal consequences.

EDITORIAL BOARD

споменика српске средњовековне уметности. Тиме се на известан начин одговара обавези у оквиру међународног пројекта покренутог 1983. године под називом *Корпус византијског монументалног сликарства*. Наше суделовање у поменутом пажљиво припреманом и детаљно разрађеном пројекту, који су покренуле грчке колеге, било је условљено извесним посебностима у приступу. Од самих почетака академик Војислав Ј. Ђурић, наш представник у Комитету за историју уметности при Међународној асоцијацији византијских студија, залагао се за извесну особеност српског односно југословенског учешћа у пројекту. Заступао је мишљење да иконографски и програмски садржај живописа византијског стила у Југославији треба да буде представљен детаљним цртежима читавих фреско-ансамбала уместо уопштеним схемама с пуким распоредом тема. За овакво опредељење постојали су добри разлози. Најпре, већ седамдесетих и почетком осамдесетих година прошлог века код нас, посебно у Србији, живо су припремани такви прикази фресака. Будући да на нашем тлу постоји далеко мање споменика византијског сликарства него у Грчкој, било је могуће да се они детаљније обраде. Најзад, цртежи сликаних представа у основи нису несагласни са сведеним схематским приказом распореда сликане садржине, а при томе пружају и исцрпне податке о иконографији. Зато је разумљиво што се у Србији, а однедавно и у Републици Македонији, наставило са израдом и објављивањем цртежа византијског и поствизантијског зидног сликарства у складу с начелима која је успоставио Бранислав Живковић, аутор низа свезака у серији *Споменици српског сликарства средњег века*, у издању Републичког завода за заштиту споменика културе.

Карактер и изглед наведених публикација прихваћени су у основи и за свеске нашег *Корпуса*. Предвиђено је, уз то, да цртежи фресака буду пропраћени фотографијама и свим подацима које подразумева програм наведеног *Корпуса византијског монументалног сликарства*, с тим што ће се више пажње посвећивати и архитектури споменика у којем се фреске налазе и читању натписа на њима. Намера је такође да у појединим свескама своје место добије и друга грађа која се тиче споменика средњовековне уметности и када она није непосредно везана за зидно сликарство. Мисли се, пре свега, на цртеже и снимке архитектуре и скулптуре, епиграфских споменика на камену итд.

Из више разлога одлучено је да прва свеска *Корпуса* буде посвећена једном недавно уништеном споменику нашег културног наслеђа, ма колико да то представља сложен и осетљив посао. Реч је о цркви Светог Ђорђа у Речанима код Суве Реке. На поменути избор није утицала само жеља да се од заборава сачува једно од многих дела српске уметности на Косову и Метохији која су разорена након доласка међународних снага (Кфор) 1999. године. Поред тога што представља одговор потребама науке, *виртуелна обнова* занавек изгубљене целине – заснована, разуме се, на чињеницама – може послужити и као опомена. Требало би да она увек изнова буди савести указујући на јединственост и вредност споменика које неки нису могли а неки други нису желели да сачувају. Захваљујући срећној околности да је црква Светог Ђорђа у Речанима била предмет истраживања и да је о њој на разним странама постојала документација, могла се она бар на овај начин сачувати за будућност. Нажалост, многе друге цркве на Косову и Метохији које су недавно страдале неће моћи да се цртежима и фотографијама „обнове“ као архитектура и сликарство Речана јер о њиховом стању и изгледу нема довољно сведочанстава. То нашу научну и културну средину упозорава на потребу да се што брже и систематичније приступи стварању савремених документационих база о споменичком благу и да се настави са стручним објављивањем грађе у *Корпусу* који се покреће. Свако оклевање може бити кобно јер живимо у свету у којем – од Авганистана, преко Јерменије, Кипра и Сирије, до Косова и Метохије – древни споменици нестају учесталије и брже него икада у прошлости.

Уређивачки одбор

On the Church of St. George in Rečani near Suva Reka

The Church of St. George in Rečani suffered the same disastrous fate that had befallen many Christian monuments in the territory of Kosovo and Metohija towards the end of the past century. In June 1999, following the arrival of KFOR troops, this church in Metohija – a shrine that had weathered many centuries standing among ancient oaks and had been proclaimed a cultural monument under state protection – was first burned and then razed to the ground with explosives by Albanian extremists. Hence any present-day discussion of its features must rely only on extant professional documentation and the results of earlier research.

The history of researching the church in Rečani began as early as the second half of the 19th century. Interested travelers, such as Miloje Milojević, Ivan Stepanovich Yastrebov and later Panta Srećković, mostly sought to record the contents of an inscription on a tombstone located in the church. However, the church in Rečani can be said not to have been accorded due attention by the first researchers, although they certainly acknowledged the importance of this monument. For example, discussing the architectural features of the Rečani church, Slobodan Nenadović remarks that 'although small in size, this church is notable for its frescoes, which deserve to be examined.' Somewhat later, Svetislav Vučenović offered a more detailed survey of its architecture, while Vojislav Đurić became the first scholar to focus on the old paintings at Rečani. These frescoes were also later studied by Ivan M. Đorđević. Owing to them and other scholars, we now have rather detailed and dependable information about the lost monument.

Regrettably the precise time of construction of the Church of St. George in Rečani remains impossible to determine based on extant sources. However, a Serbo-Slavonic inscription reveals a date when the church must have already been built. More specifically, a fragment of a white marble tombstone was discovered in the floor of the central part of the church. The tombstone inscription recorded that a certain military nobleman (*vojvoda*) had passed away on 23 December 1370; the name of this nobleman remains unknown, as the tombstone had already suffered heavy damage at the time of its discovery by the first researchers.

The church in Rečani was a relatively small building of the reduced cross-in-square type, with three bays and a dome. Its façades were rendered in hewn and roughly hewn stone with the added use of brickwork and ceramoplastic elements in its upper sections. Its spatial plan and building method mirror the features of Serbian architecture of the high 14th century. In all likelihood the ktetor of the church had been the unidentified

О цркви Светог Ђорђа у Речанима код Суве Реке

Кобна судбина многобројних хришћанских споменика на Косову и Метохији задесила је крајем прошлог столећа и цркву Светог Ђорђа у Речанима код Суве Реке. Јуна 1999. године, након доласка снага Кфора, ту метохијску цркву – која је столећима претрајавала међу старим храстовима и која је проглашена спомеником културе и стављена под заштиту државе – албански екстремисти најпре су спалили, а потом експлозивом до темеља срушили. Због тога се о њој данас може говорити само на основу сачуване научне документације и резултата ранијих истраживања.

Историја проучавања речанске цркве отпочела је још током друге половине XIX века. Заинтересовани путници, попут Милоја Милојевића, Ивана Степановича Јастребова и, нешто доцније, Панте Срећковића, углавном су настојали да забележе садржину натписа с надгробне плоче која се налазила у храму. Ипак, може се рећи да речанској цркви најстарији истраживачи нису поклонили одговарајућу пажњу, мада су, ван сваке сумње, препознавали значај споменика. Тако је, на пример, Слободан Ненадовић, бавећи се архитектонским одликама речанског храма, истакао да је, „иако мала по димензијама, ова црква значајна по своме сликарству, које вреди да буде проучено“. Нешто касније Светислав Вученовић детаљније је обрадио архитектуру цркве, док је Војислав Ђурић први међу истраживачима усмерио пажњу на древно сликарство у Речанима. Касније је тај живопис проучио и Иван М. Ђорђевић. Захваљујући пре свега њима, али и неким другим научним прегаоцима, располажемо прилично подробним и веродостојним подацима о изгубљеном споменику.

Тачно време подизања цркве Светог Ђорђа у Речанима, нажалост, није могуће утврдити на темељу сачуваних извора. На основу једног српскословенског натписа зна се само када је тај храм засигурно већ био подигнут. Наиме, у поду његовог централног простора пронађен је део надгробне плоче од белог мермера. Из натписа на плочи сазнаје се да се 23. децембра 1370. године упокојио војвода чије је име остало непознато јер је плоча и у време првих истраживача у приличној мери била оштећена.

Речанска црква је спадала у грађевине мањих димензија, плана сажетог уписаног крста, са три травеја и куполом. Фасаде су јој биле изведене тесаним и притесаним каменом, уз примену опеке и керамопластичних елемената у вишим деловима. По просторном плану и начину зидања грађевина је показивала одлике српске архитектуре зрелог XIV века. Сва је прилика да је ктитор храма био властелин са чином

nobleman buried in the church in 1370. The assumption that the church in Rečani had been commissioned by the nobleman interred in it seems even more probable in light of its dedication to St. George – a saint highly venerated among the Serbian military nobility, as well as the strong emphasis on representations of warrior saints in the painting program of the church. Since no archaeological excavations have ever been conducted, it is unknown if the church had some auxiliary structures around it that could have indicated its function and revealed if it served as a court chapel or a monastic church. Only the traces of a narthex – a later addition in front of the western façade – have been discovered.

The wall paintings of the Rečani church included some unusual iconographical and programmatic solutions that made them distinctive, such as the representation of almost all bishop figures with tonsures and the introduction of the images of young martyrs into the set of themes depicted in the altar. Equally distinctive are the placement of a fresco-icon of St. Nicholas under the decorative painted arch in the altar and the representation of some unusual scenes in the patron cycle in the west bay. Its extraordinary features also include the attribute 'Most Holy' (*Presveta*) next to the image of the Theotokos and 'Angel of God' (*Angel Gospodnji*) above the angel in the apsidal conch. However, the thematic program of the wall paintings in the Rečani church essentially corresponded to the usual choice and disposition of themes in Serbian aristocratic foundations of a similar size built in the high 14th century.

Traces of figures of the prophets had survived in the drum of the dome, with only Daniel being recognizable among them, while the pendentives held damaged representations of the evangelists. The lower altar zones were decorated with images of bishops and a deacon. In the altar conch, below Theotokos Platytera flanked by two angels, and on the eastern wall there was a representation of the Officiating Bishops with Christ the Lamb of God (Amnos) at its center. The vaults and the upper sections of the walls were covered with scenes from the cycle of the Great Feasts, with some added episodes from the Passion. The second zone on the pilasters held standing figures of Old Testament personages – Christ's bodily ancestors. Like elsewhere, in Rečani the grouping of the images of Christ's ancestors was used to highlight the corporal birth of God as the key concept in the Economy of Salvation.

Scenes from the life of the patron saint of Rečani were depicted in the second zone of the western bay. The three opening scenes make the Rečani cycle of St. George very unusual: the compositions St. George Talks with his Father Gerontius; St. George Smashes Silver and Gold Idols; and St. George Gives Away his Wealth. These are illustrations of the saint's life before his martyrdom and two of them appear in no surviving medieval monument. In painting the cycle of St. George the artists drew on hagiographical literature. It seems very likely that the choice and iconography of the scenes from the life and martyrdom of St. George in Rečani had been influenced by a version of the apocryphal life of the saint not unlike the one from Marko's Monastery. This apocryphal text recounts events from St. George's life preceding his martyrdom. The interconnectedness of this apocryphal text and some painted compositions unambiguously suggests that the apocryphal biography influenced the conceptual creator of the distinctive cycle of the Rečani church patron, as evidenced by the selection of painted themes and their iconography, as well as the direct links between the apocryphal text and the inscription above the composition showing St. George smashing silver and gold idols.

Behind the figures comprising the Deisis, along the walls of the naos in the bottom zone, there was a row of standing figures of warrior saints as the patrons of military nobility, while the western bay showed the Anargyroi, Sts. Constantine and Helen, and even five female saints. The inner sides of the western pilasters depicted the figures of the two most prominent Apostles, who were often shown near the entrance during the Palaiologan

војводе који је у речанској цркви сахрањен 1370. године. У прилог томе да је црква у Речанима била ктиторија сахрањеног војводе говорила би и посвета храма светом Ђорђу, веома поштованом међу српском војном властелом, као и наглашено истицање ликова светих ратника у програму сликарства. Будући да археолошка истраживања нису спроведена, остаје непознато да ли је око храма било неких постројења која су могла упутити на закључак о функцији речанске цркве, односно на то да ли је она служила као придворица или као манастирска црква. Уочени су само трагови припрате, накнадно подигнуте испред западне фасаде храма.

Речански живопис су одликовала поједина неуобичајена иконографска и програмска решења, која су га чинила особеним, попут тонзуре на представама готово свих архијереја и увођења ликова младих мученика у тематику сликарства олтарског простора. Особено је и постављање фреско-иконе светог Николе под декоративни сликани лук у олтару, а изузетне су и неке сцене у циклусу патрона у западном травеју цркве. Међу неуобичајене појаве спадају и епитет *Пресвета* исписан крај Богородице и натпис *Анīел Госӣодњи* над ликом анђела из апсидалне конхе. Сликани програм речанског храма, међутим, по избору тема у основи је одговарао програмима у српским властеоским задужбинама које су имале сличне димензије и које су настајале током зрелог XIV века.

У тамбуру куполе могли су се пре разарања цркве видети трагови фигура пророка, од којих се распознавао једино Данило, а у пандантифима су се налазиле оштећене представе јеванђелиста. Ниже зоне олтарског простора красили су ликови јерараха и ђакона. У олтарској конхи – испод Богородице Шире од небеса, коју су окруживала два анђела – и на источном зиду била је представљена Литургијска служба архијереја, с Христом Агнецом у средишту. Сводове и горње делове зидова заузимале су сцене циклуса Великих празника, проширеног појединим епизодама Страдања. У другој зони на пиластрима налазиле су се стојеће фигуре старозаветних праведника, односно Христових предака по телу. Груписањем ликова Христових прародитеља била је и у Речанима истакнута идеја рођења Бога у телу као кључног темеља икономије спасења.

Сцене житија речанског патрона добиле су место у другој зони западног травеја грађевине. Три почетне сцене чиниле су циклус Светог Ђорђа у Речанима посебним. Реч је о композицијама Разговор светог Ђорђа са оцем Геронтијем, Свети Ђорђе ломи златне и сребрне идоле и Свети Ђорђе раздељује богатство. То су представе из живота светог ратника пре његовог мучеништва, а две од њих нису насликане ни у једном сачуваном средњовековном споменику. За настанак циклуса Светог Ђорђа сликарима је као основ послужила хагиографска литература. Сва је прилика да је нека верзија апокрифног житија светог Ђорђа, сродна оној из Марковог манастира, утицала на уобличавање особеног низа епизода из живота и страдања светог Ђорђа у Речанима. Текст поменутог апокрифа издваја се по томе што су у њему описани догађаји из житија светог који су претходили његовом мучењу. У прилог изнетој претпоставци сведочили су како избор сликаних тема и њихова иконографија тако и непосредна повезаност апокрифног текста с текстом исписаним над композицијом која је приказивала светог Ђорђа како разбија златне и сребрне идоле.

Дуж зидова наоса, иза фигура које су чиниле Деизис, у најнижој зони низале су се стојеће фигуре светих ратника, заштитника војне властеле, док су у западном травеју били приказани свети лекари, свети Константин и Јелена и чак пет светих жена. На унутрашњим странама западних пиластара налазиле су се фигуре двојице главних апостола, често сликаних крај улаза током епохе Палеолога. Сви натписи уз ликове и сцене у живопису Речана били су исписани ћирилицом и на српскословенском језику.

period. All inscriptions accompanying figures and scenes painted on the walls of Rečani were written in Serbo-Slavonic and the Cyrillic script.

At an unknown point in time and certainly before the arrival of the first researchers interested in the wall paintings of the Church of St. George in Rečani, the church was struck by a fire. Due to increased temperature the frescoes – all of which had been painted at the same time and hence belonged to the same layer – changed their original chromatic values, albeit to varying degrees. This made any consideration of the features of the Rečani wall paintings even more difficult. The Church of St. George seems to have been frescoed by two painters. The more gifted of the two modeled his art after that of fresco painters who worked in the opening decades of the 14th century, such as the masters who frescoed King Milutin's foundations. The colored layer on the face of the angel in the apse bore evidence to the abilities and affinities of the more skilled artist of Rečani, who was capable of rendering well-proportioned heads of a classicist beauty and figures of a sturdy form and remarkable plasticity. The personal style of this artist is characterized by brown or dark drawing, pale ochre carnation, olive-toned shadows and the manner of shading of parts of the face below the eyes, as well as short and swift brush strokes used to make white highlights on the forehead, nose, upper cheeks, neck, hands and feet. Scholars have previously noted some similarities between the frescoes of Rečani and the wall paintings of the Church of St. Nicholas in Psača, although there are considerable differences between them, especially in regard to carnation coloring and the general impression they rendered. Parallels between the paintings of Rečani and Ramaća have also been noted, but again those resemblances seem insufficient to establish a direct connection between the two monuments. Unfortunately, since, in addition, no analogies for some of the distinctive iconographic solutions of Rečani can be found in the surviving fresco programs of other churches, no other monument can be safely attributed to the painters of Rečani.

According to local testimonies, the first major repairs of the Rečani church in the modern age were launched in 1926. Later on, comprehensive conservation and restoration works on its architecture and frescoes were executed by specialists from the County (later Regional) Institute for the Protection of Cultural Monuments in Priština. The works began in August 1955 and intensified from 1956 to 1960; they were briefly resumed for a month in 1961. Interventions on the architecture of the church were executed by Milosav Lukić, a technician employed by the Institute, under the supervision of architect Svetislav Vučenović. The paintings were conserved by painter-conserver Rufim Lazović as project leader with the help of Petar Balabanović and Momčilo Petrović. The Church of St. George in Rečani was classed as a cultural monument and placed under state protection by Resolution no. 02–178/1 issued on 5 June 1961 in Priština and signed by the then-director of the Regional Institute Milan Ivanović.

The irretrievable loss of the Church of St. George in Rečani, a valuable monument of Serbian medieval art, imposes a duty to preserve it for future scholarship and the cultural public at least through professional research and a fitting presentation of the relevant visual documentation. To achieve this, the scattered and disorganized evidence first needed to be collected and examined. Old photographs, building plans, conservation drawings, professional reports and notes from the field – sometimes mutually contradictory and created at different stages of the works undertaken on the church by protection institutes – had to be verified and interpreted by being compared to and cross-checked against each other. However, the different data they offer could not always be fully reconciled. The problem of

У непознато време, свакако пре доласка првих истраживача заинтересованих за живопис храма Светог Ђорђа у Речанима, црква је била захваћена пожаром. Услед повишене температуре првобитне хроматске вредности фресака, које су све припадале истом сликарском слоју, измењене су у већој или мањој мери. То је отежавало разматрање сликарских особености речанског живописа. Ипак, може се прилично поуздано закључити да су цркву Светог Ђорђа осликала двојица зографа. Узори вештијег речанског сликара били су несумњиво живописци из првих деценија XIV столећа, попут мајстора који су осликавали задужбине краља Милутина. Лепо насликано лице анђела у олтарској апсиди, на којем је боље сачуван бојени слој, доста је речито сведочило о способностима и тежњама умешнијег речанског живописца. Он је био кадар да прикаже добро пропорционисане главе класицистичке лепоте и фигуре чврсте форме и изражене пластичности. Рукопис тог мајстора одликују смеђ или мрк цртеж, блед окерни инкарнат, сенке маслинасте боје и поступак сенчења делова лица испод очију, као и кратки, брзи потези четком при наношењу белих светлосних акцената на чело, нос, горње делове образа, врат, руке и стопала. Иако је у науци истицана међусобна сличност сликарства Речана и живописа цркве Светог Николе у Псачи, између њих постоје и приличне разлике када је реч о обојености инкарната и општем утиску који фреске изазивају. Уочене су такође извесне сличности између сликарства Речана и Рамаће, али се оне не чине довољним за утемељено довођење та два споменика у непосредну везу. Нажалост, и немогућност да се у сачуваним живописаним програмима пронађу аналогије с појединим јединственим речанским иконографским решењима не дозвољава засновано атрибуирање још неког споменика речанским сликарима.

Прва замашнија поправка речанског храма Светог Ђорђа у новије време изведена је, према сведочењу некадашњих мештана, године 1926. Свеобухватне конзерваторско-рестаураторске радове на архитектури и живопису цркве обавили су стручњаци Обласног завода за заштиту споменика културе у Приштини, касније Покрајинског завода. Радови су започети августа 1955, интензивно су извођени од 1956. до 1960. године, а накратко су настављени, током месец дана, и 1961. године. Захвате на архитектури обавио је Милосав Лукић, техничар Завода, под надзором архитекте Светислава Вученовића. Конзерваторским радовима на зидном сликарству руководио је сликар конзерватор Руфим Лазовић, а помагали су му Петар Балабановић и Момчило Петровић. Црква Светог Ђорђа у Речанима проглашена је спомеником културе и стављена под заштиту државе Решењем бр. 02-178/1, које је донето 5. јуна 1961. године у Приштини и које је потписао тадашњи директор Покрајинског завода Милан Ивановић.

Неповратан губитак цркве Светог Ђорђа у Речанима, вредног споменика српске средњовековне уметности, наметнуо је обавезу да се она за науку и културну јавност сачува бар тако што ће се стручно обрадити и на одговарајући начин презентовати релевантна документација о њој. Да би се то остварило, било је неопходно најпре прикупити и проучити разбацану и несистематизовану грађу. Реч је о старим фотографским снимцима, архитектонским плановима, конзерваторским цртежима, стручним извештајима и теренским белешкама, каткад међусобно противуречним, насталим у различитим фазама радова службе заштите на цркви. Њих је ваљало додатно проверити и протумачити на основу упоређивања једних с другима, али их није било могуће увек потпуно усагласити. Проблем извесних неподударности података затечених у документацији, рецимо неслагања

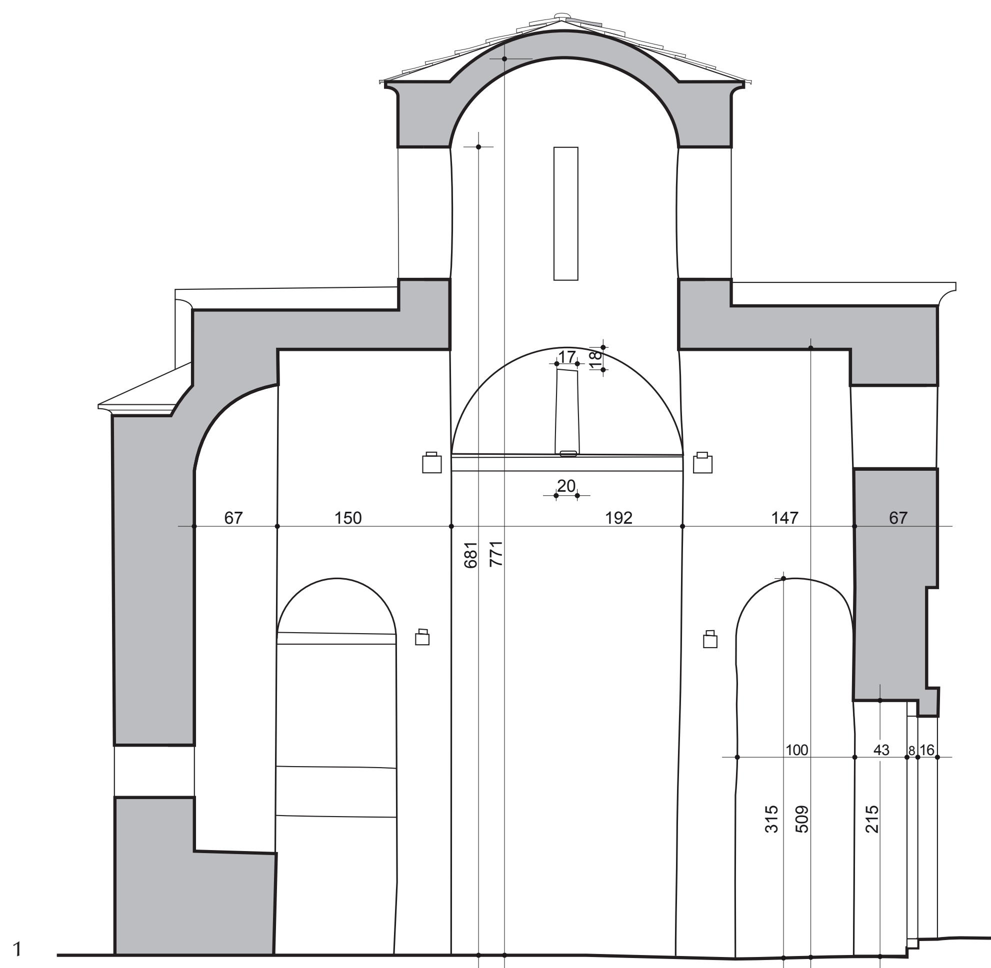
certain inconsistencies in the data found in the documentation – for example discrepancies in some measurements on cross sections and drawings of the exterior of the church – proved impossible to overcome because the data could not be verified by examining the monument itself, now razed to the ground. Only after having completed the rather large task of data collection and cross-checking, i.e. after having achieved a possible, academically justified degree of consistency, was it professionally acceptable to proceed with the elaboration of definite architectural plans and drawings of frescoes. The largest and most important part of this evidence is kept in the documentation fund of the Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments from Priština. In addition to black-and-white photographs of architecture and wall paintings made in 1956 and 1961, the archives of the Regional Institute has other important documents about the Rečani church – blueprints, drawings and notes on the conservation works. At the time of compiling this evidence about the Church of St. George in Rečani, the Regional Institute in Priština was headed by Milan Ivanović, whose private collection of photographs completes the collected material. A remarkably important collection of photographs of the Rečani church and its frescoes is kept in the Legacy of Professor Ivan M. Đorđević at the Faculty of Philosophy of the University of Belgrade. Compiled in the 1980s, it is the only collection that, in addition to black-and-white, includes color photographs of the Rečani frescoes. Documentation on the Church of St. George in Rečani collected in August 1986 as the result of the research project *Research Documentation on Christian Art in Kosovo* is also valuable. This project was led by Professor Sreten Petković, and the documentation was kindly provided by Professor Branislav Todić. The collected evidence is supplemented by black-and-white photographs from the Legacy of Dušan and Ružica Tasić, which is also kept at the Faculty of Philosophy in Belgrade. Our own and every future generation remains indebted to all of the abovementioned institutions and individuals for having collected evidence that will allow the Church of St. George in Rečani to always remain a part of live scholarship. Despite the intentions of its demolishers, the memory of it will never fade.

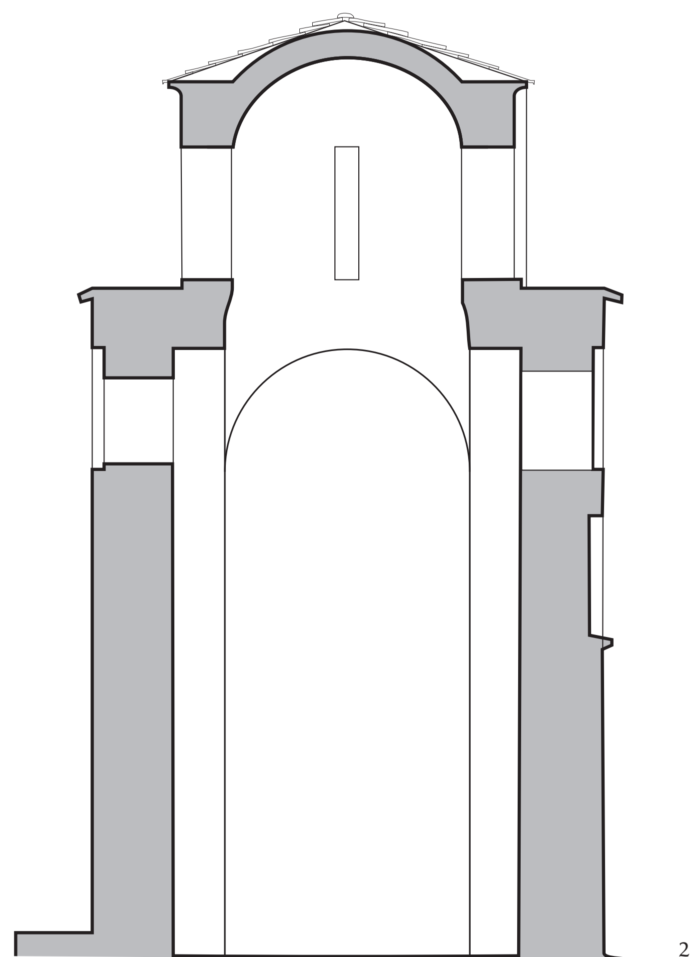
између појединих мера на пресецима и цртежима спољашњости храма, није се могао превладати јер је изостала провера на самом споменику – до темеља разореном. Тек након замашног посла прикупљања и сравњивања података, односно њиховог усаглашавања до научно оправдане мере, приступило се коначној обради архитектонских снимака и изради цртежа фресака. Највећи и најзначајнији део поменуте грађе сачуван је у документационом фонду Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Приштини. Поред црнобелих снимака архитектуре и живописа начињених током 1956. и 1961. године, у архиви Покрајинског завода сачувани су и други значајни документи који се тичу речанске цркве – планови, конзерваторски цртежи и белешке. У време стварања поменуте документације о цркви Светог Ђорђа у Речанима на челу Покрајинског завода у Приштини налазио се Милан Ивановић, чији приватни снимци такође употпуњују прикупљену грађу. Веома значајна збирка фотографија речанског храма и његових фресака чува се у Легату професора Ивана М. Ђорђевића на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Она је настала осамдесетих година XX века и једина, поред снимака у црнобелој техници, садржи и већи број колор-снимака речанског живописа. Вредност има и документација о цркви Светог Ђорђа у Речанима настала током августа 1986. године као резултат рада у оквиру пројекта *Грађа за изучавање хришћанске уметности на Косову*. Тим пројектом је руководио професор Сретен Петковић, а документацију је учинио доступном професор Бранислав Тодић. Прикупљену грађу употпуњују и црнобели снимци из Легата Душана и Ружице Тасић, такође на Филозофском факултету у Београду. Свим побројаним институцијама и појединцима ми и сви будући нараштаји дугујемо изузетну захвалност за стварање грађе због које ће црква Светог Ђорђа у Речанима заувек остати део живе науке, а успомена на њу – насупрот жељама њених рушитеља – никада неће избледети.

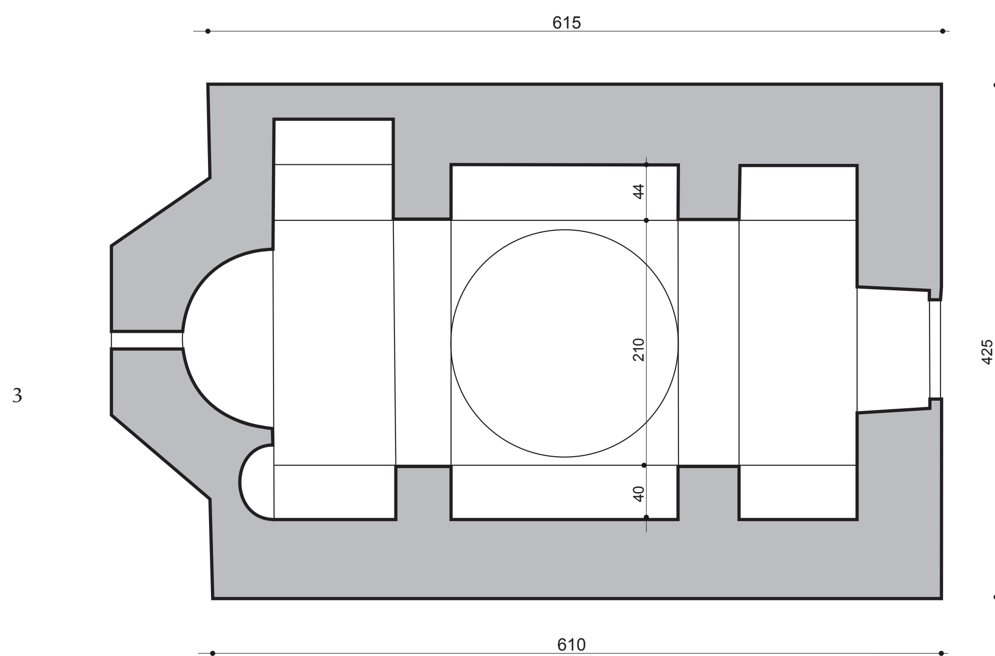
ЦРТЕЖИ АРХИТЕКТУРЕ И ФРЕСАКА

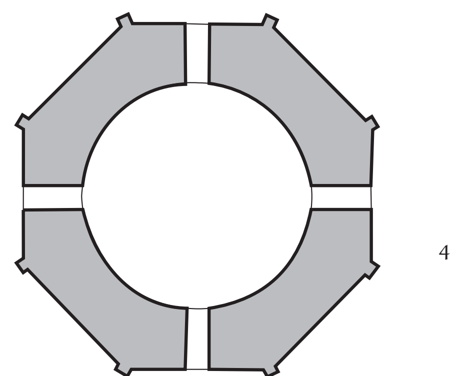
DRAWINGS OF ARCHITECTURE AND WALL PAINTINGS

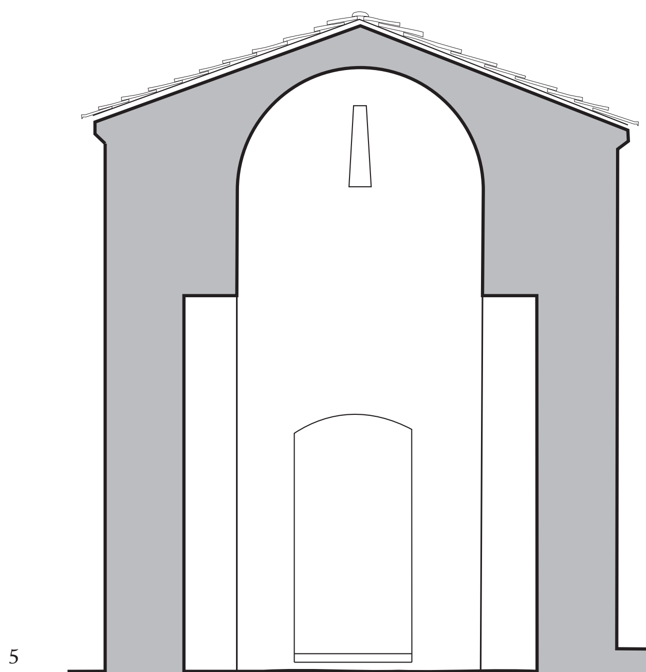

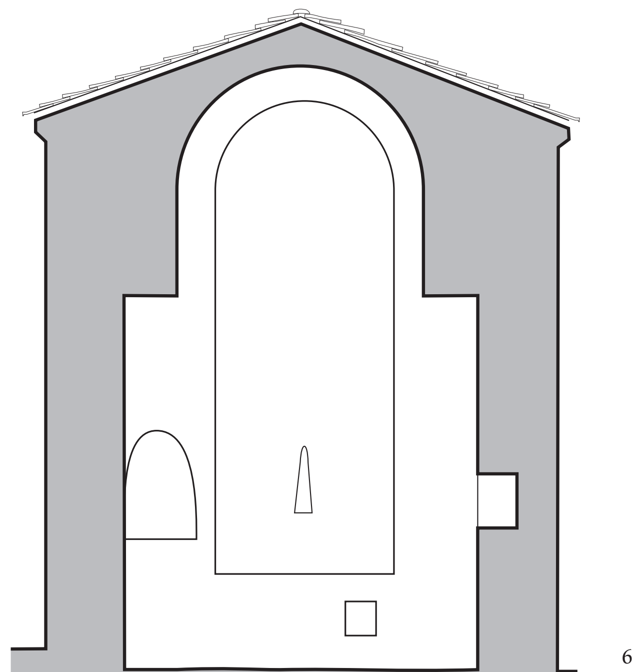

Цртеж 1. Подужни пресек с погледом на југ
Цртеж 2. Попречни пресек кроз средишњи травеј
Цртеж 3. Основа
Цртеж 4. Основа тамбура куполе

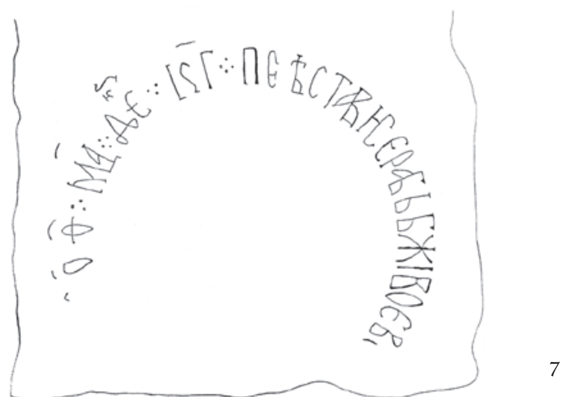
Dwg. 1. Longitudinal section looking south
Dwg. 2. Transversal section through the central bay
Dwg. 3. Floor plan
Dwg. 4. Plan of the dome

5

6

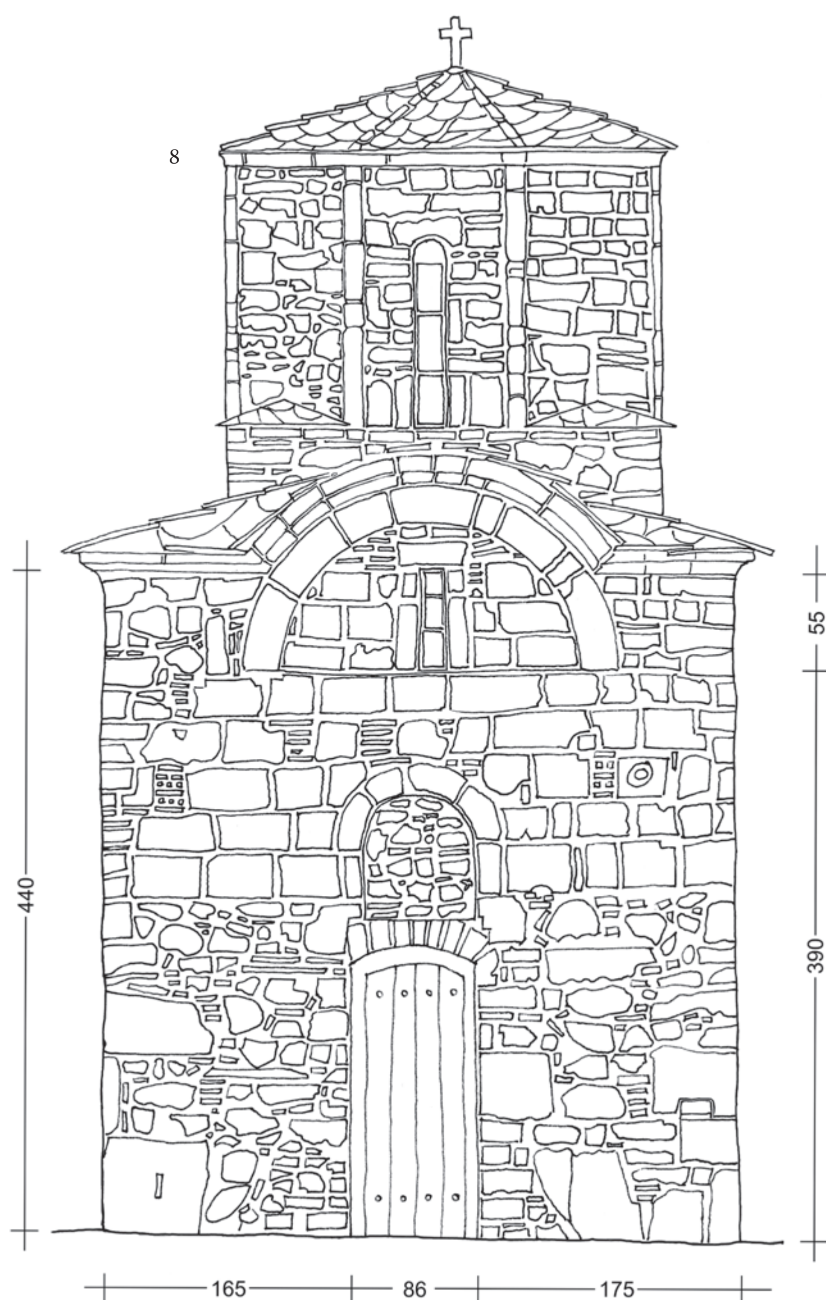

7

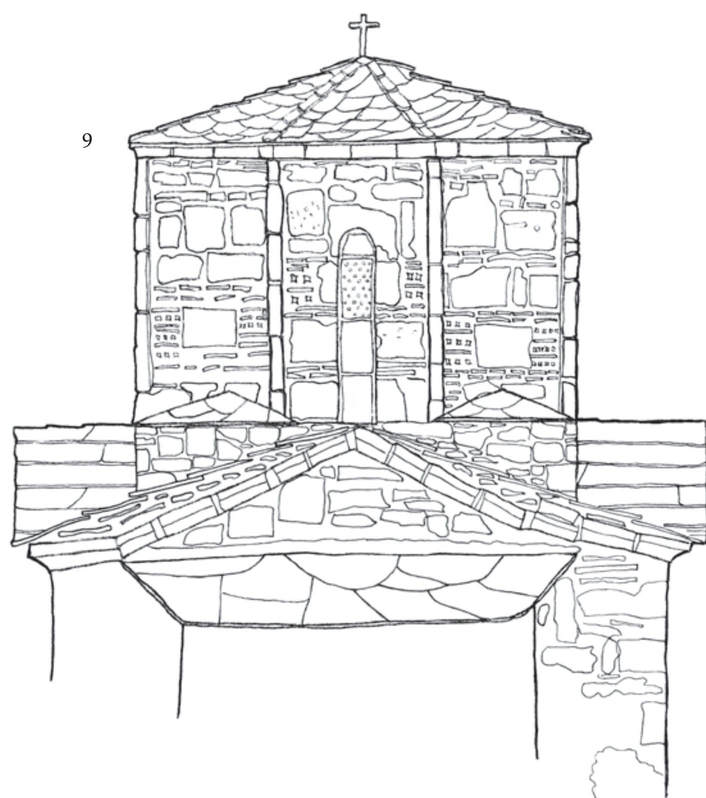
Цртеж 5. Попречни пресек кроз западни травеј с погледом на запад
Цртеж 6. Попречни пресек кроз источни травеј с погледом на исток
Цртеж 7. Натпис на надгробној плочи из унутрашњости цркве

Dwg. 5. Transversal section through the western bay looking west
Dwg. 6. Transversal section through the eastern bay looking east
Dwg. 7. Inscription on the tombstone from the church

8

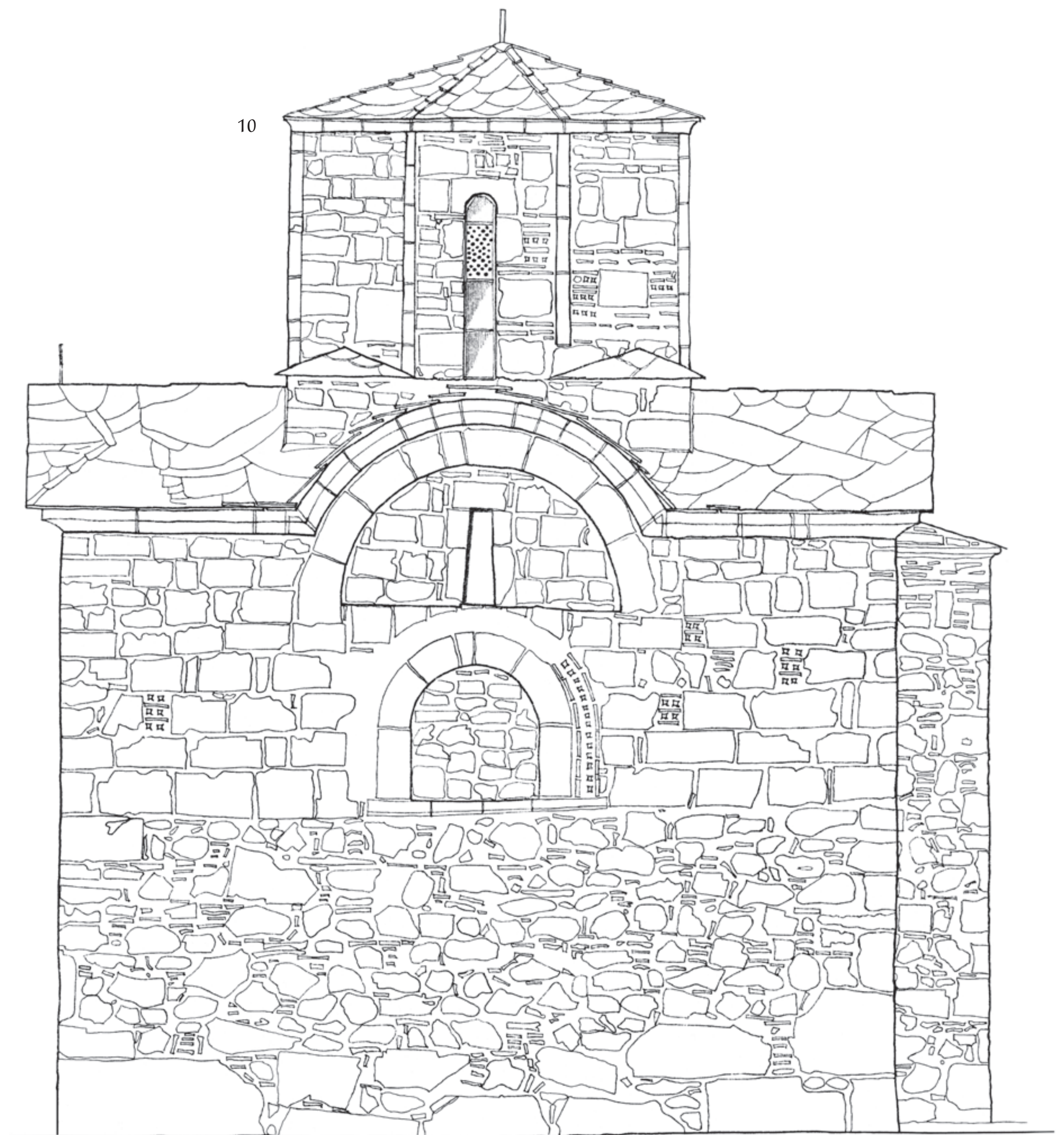

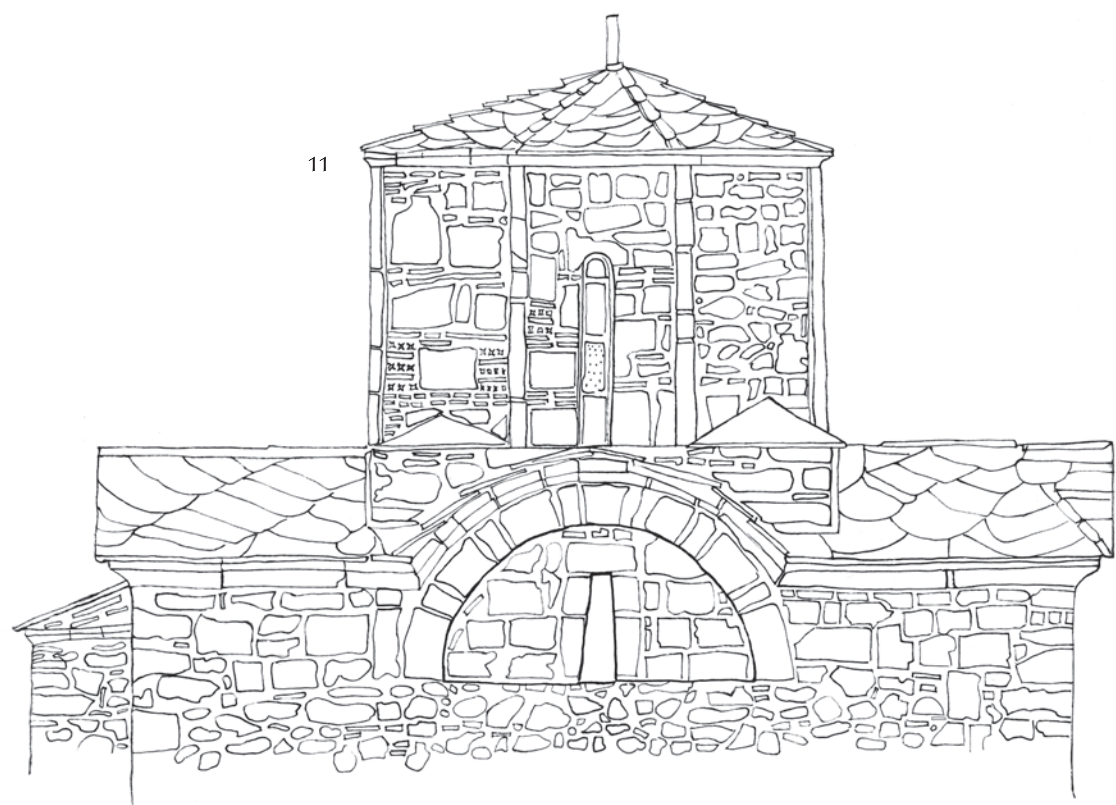
9

Цртеж 8. Западна фасада
Цртеж 9. Источна фасада, горњи део

Dwg. 8. Western façade
Dwg. 9. Eastern façade, the upper section

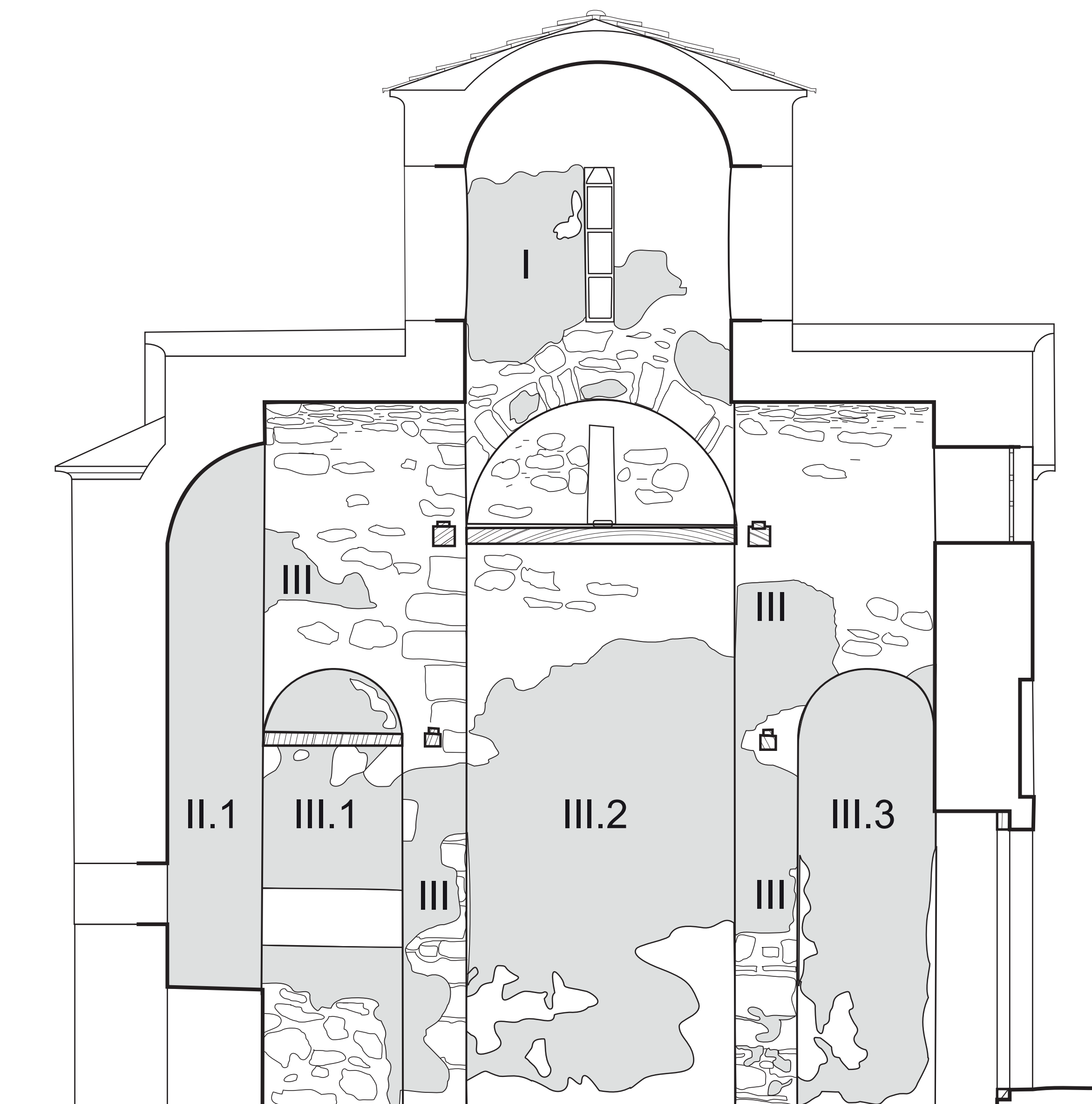

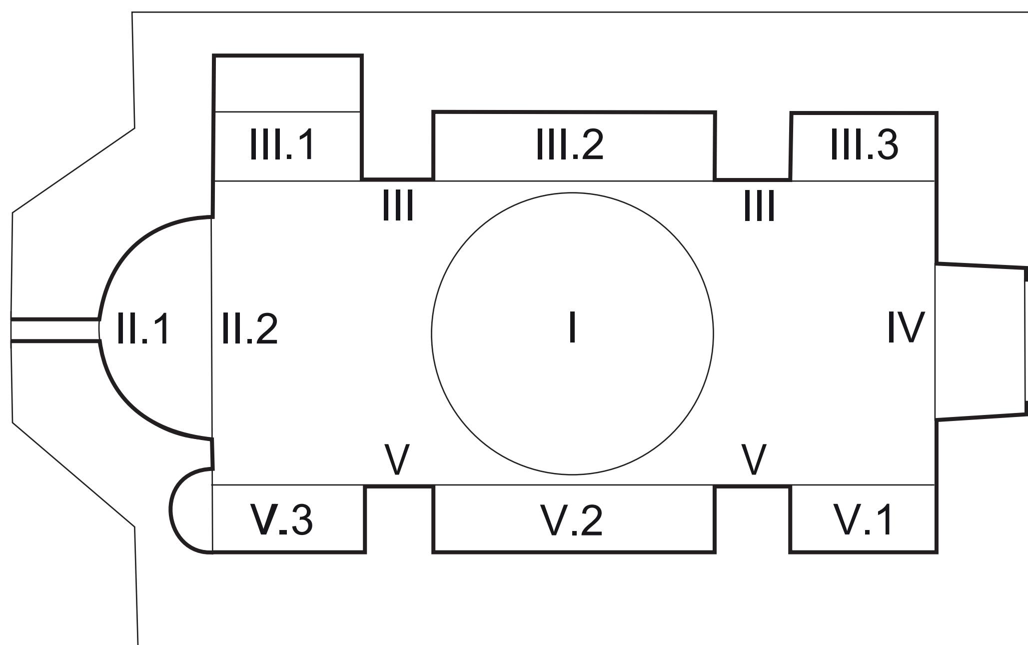

Цртеж 10. Јужна фасада
Цртеж 11. Северна фасада, горњи део

Dwg. 10. Southern façade
Dwg. 11. Northern façade, the upper section

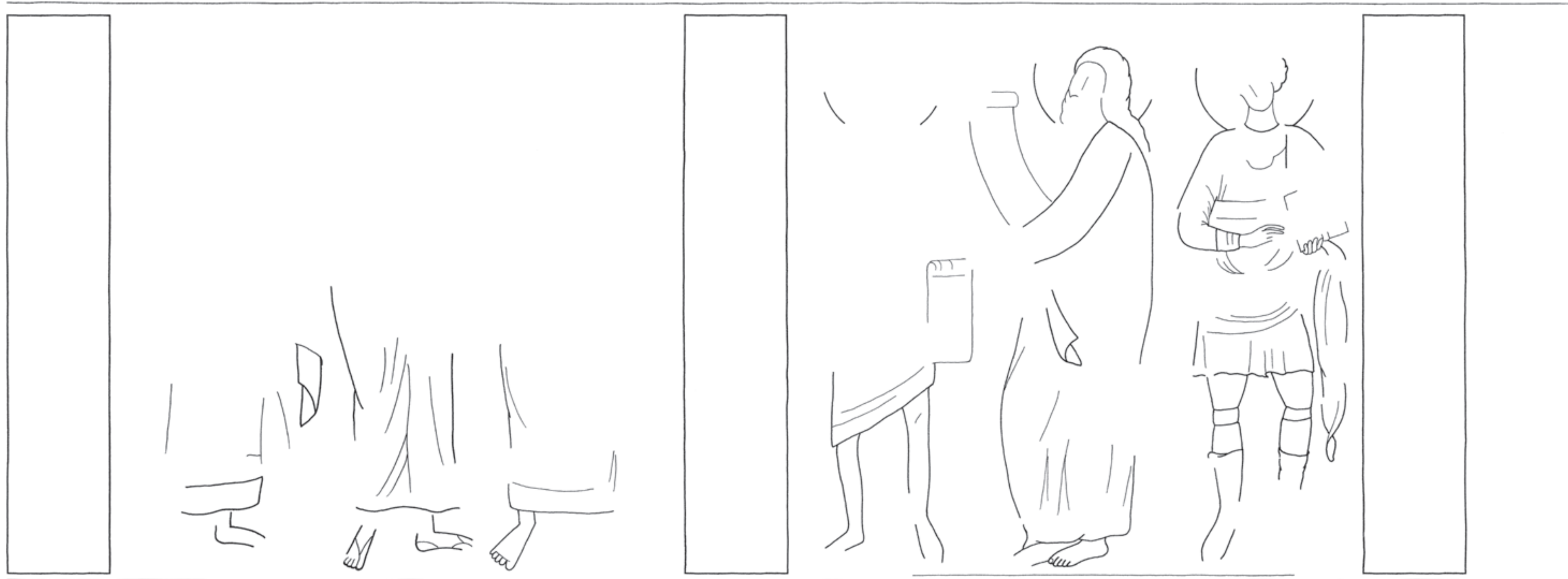
Површине под фреско-малтером на јужној страни цркве
Surfaces below the frescoes on the south side of the church

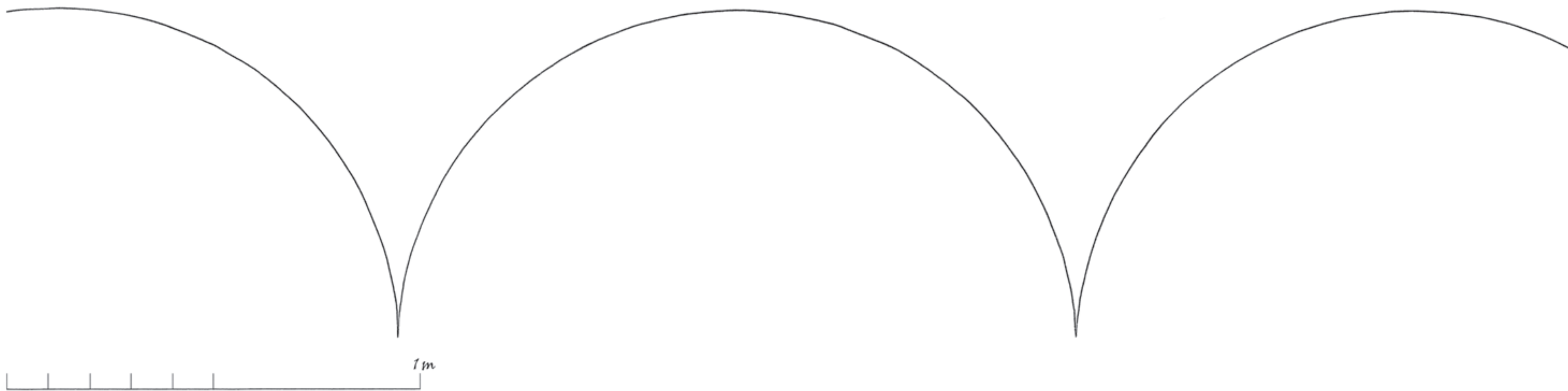
Схеме са ознакама за делове живописа представљене на цртежима

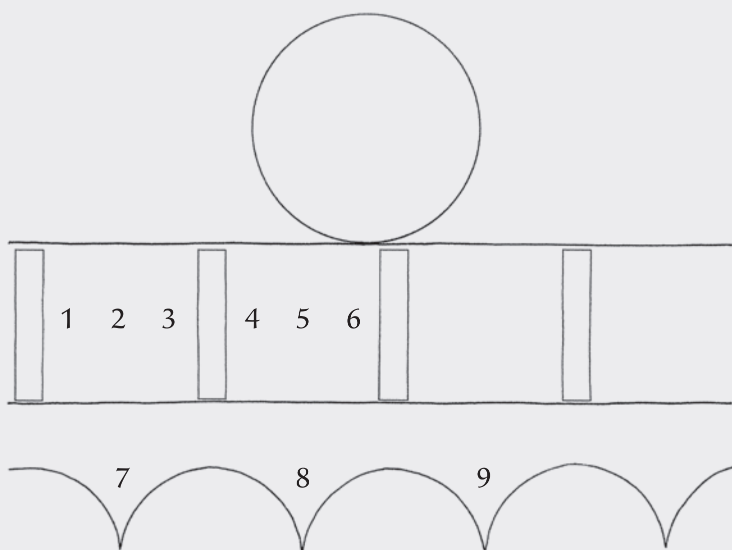
Diagrams marking the parts of fresco paintings shown in the drawings

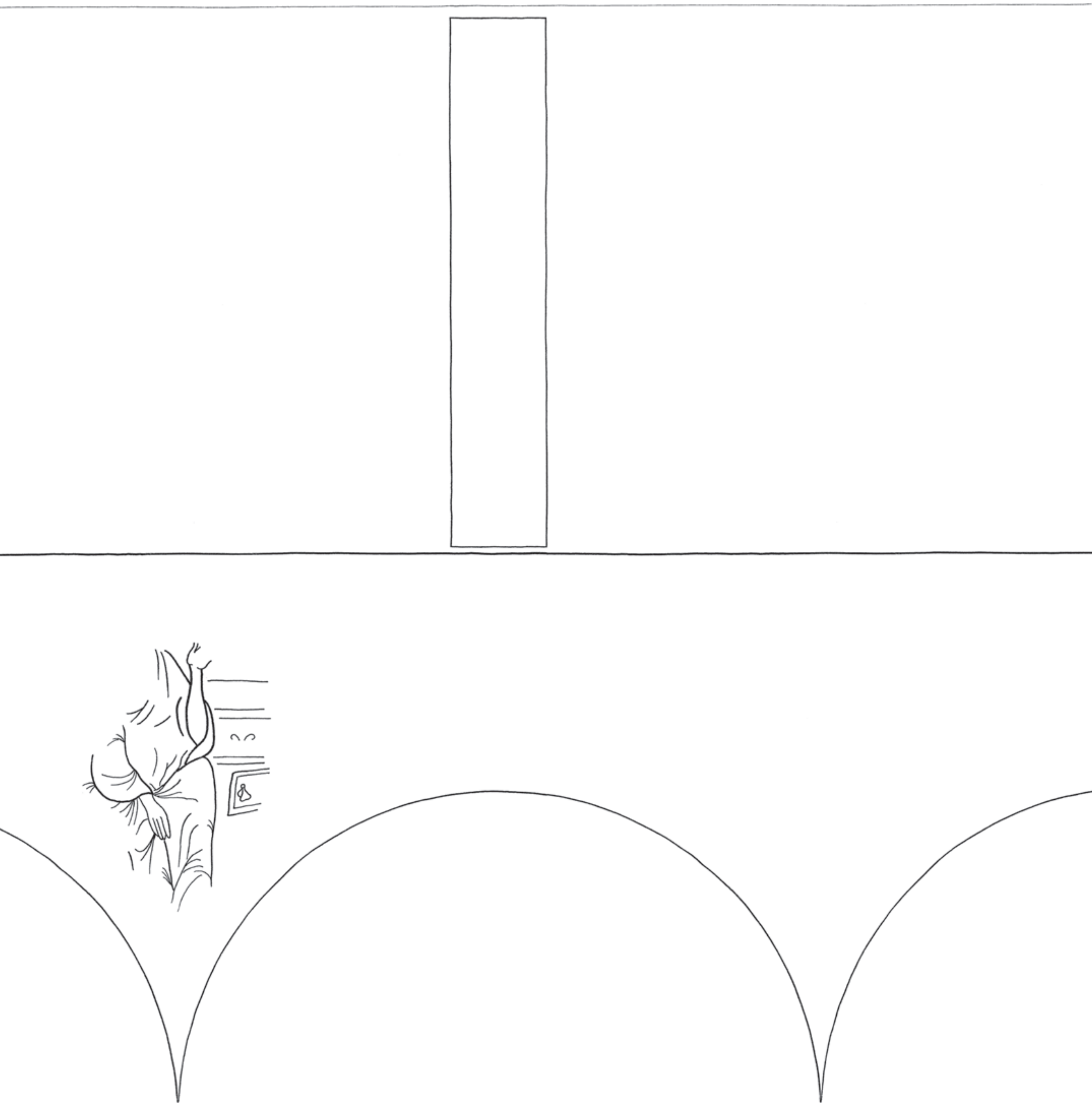

1 m

1 2 3
4 5 6
7
8
9

I. КУПОЛА И ПАНДАНТИФИ

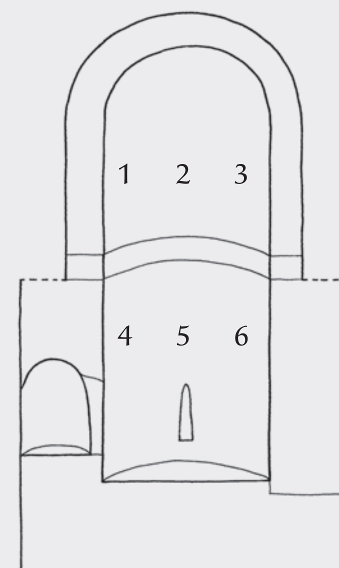
1. Пророк
2. Пророк
3. Пророк
4. Пророк (Илија или Јован Претеча?)
5. Пророк
6. Пророк Данило
7. Јеванђелиста Матеј (североисток)
8. Јеванђелиста Јован (југоисток)
9. Јеванђелиста Марко или јеванђелиста Лука (југозапад)

I. DOME AND PENDENTIVES

1. Prophet
2. Prophet
3. Prophet
4. Prophet (Elijah or St. John the Forerunner?)
5. Prophet
6. Prophet Daniel
7. Matthew the Evangelist (northeast)
8. John the Evangelist (southeast)
9. Mark the Evangelist or Luke the Evangelist (southwest)

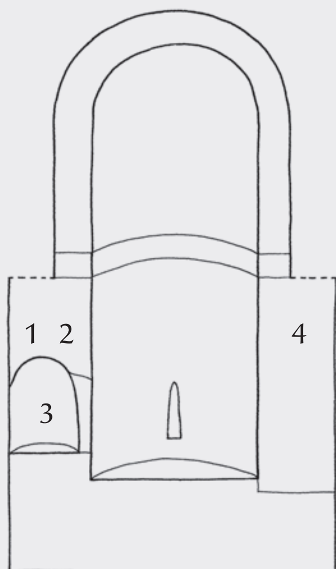

II.1. ОЛТАРСКА АПСИДА

1. Анђео
2. Богородица са Христом у медаљону
3. Анђео
4. Свети Василије Велики
5. Христос Агнец
6. Свети Јован Златоусти

II.1. ALTAR APSE

1. Angel
2. Virgin with Christ in a medallion
3. Angel
4. St. Basil the Great
5. Christ the Lamb of God (Amnos)
6. St. John Chrysostom

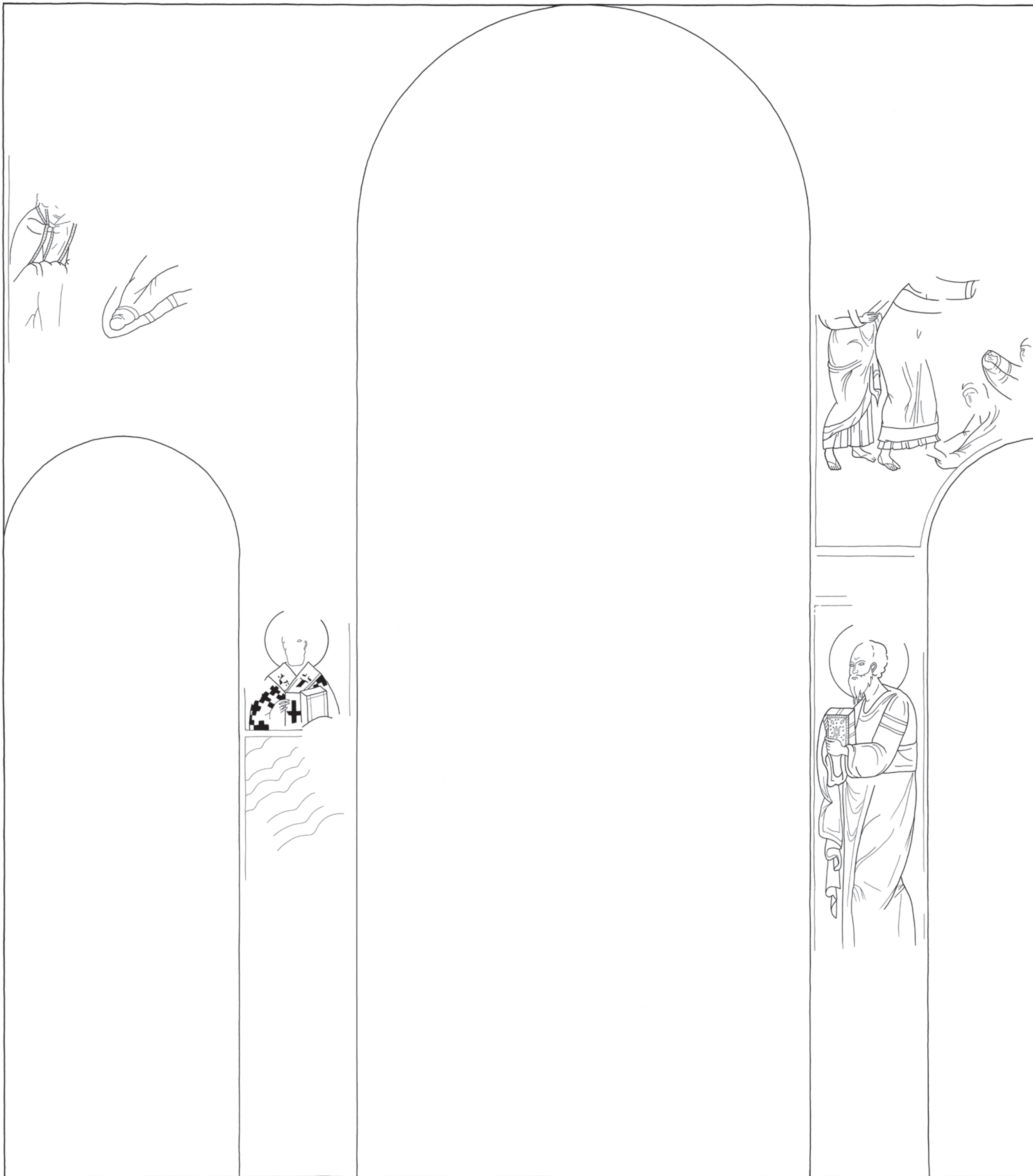
II.2. ИСТОЧНИ ЗИД

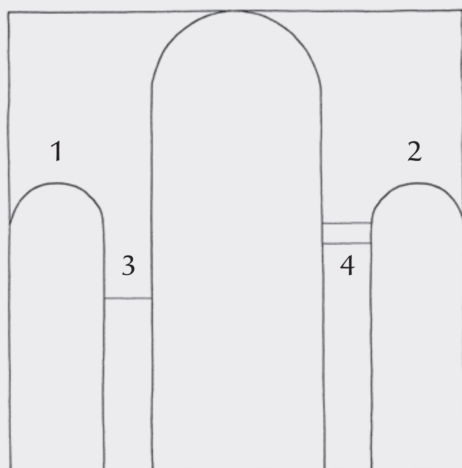
1. Свети Атанасије Александријски
2. Свети Григорије
3. Свети Стефан Архиђакон
4. Свети архијереј

II.2. EASTERN WALL

1. St. Athanasius of Alexandria
2. St. Gregory
3. St. Stephen the Archdeacon
4. Holy bishop

1 m

1m

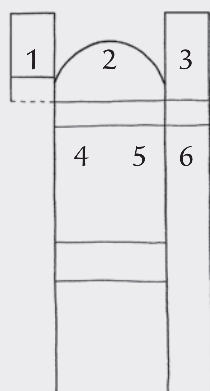

III. ЈУЖНИ ЗИД И ЈУЖНА СТРАНА СВОДА

1. Рођење Христово
2. Васкрсење Лазарево
3. Свети архијереј
4. Свети апостол Павле

III. SOUTHERN WALL AND SOUTHERN SIDE OF THE VAULT

1. Nativity
2. Raising of Lazarus
3. Holy bishop
4. Paul the Apostle

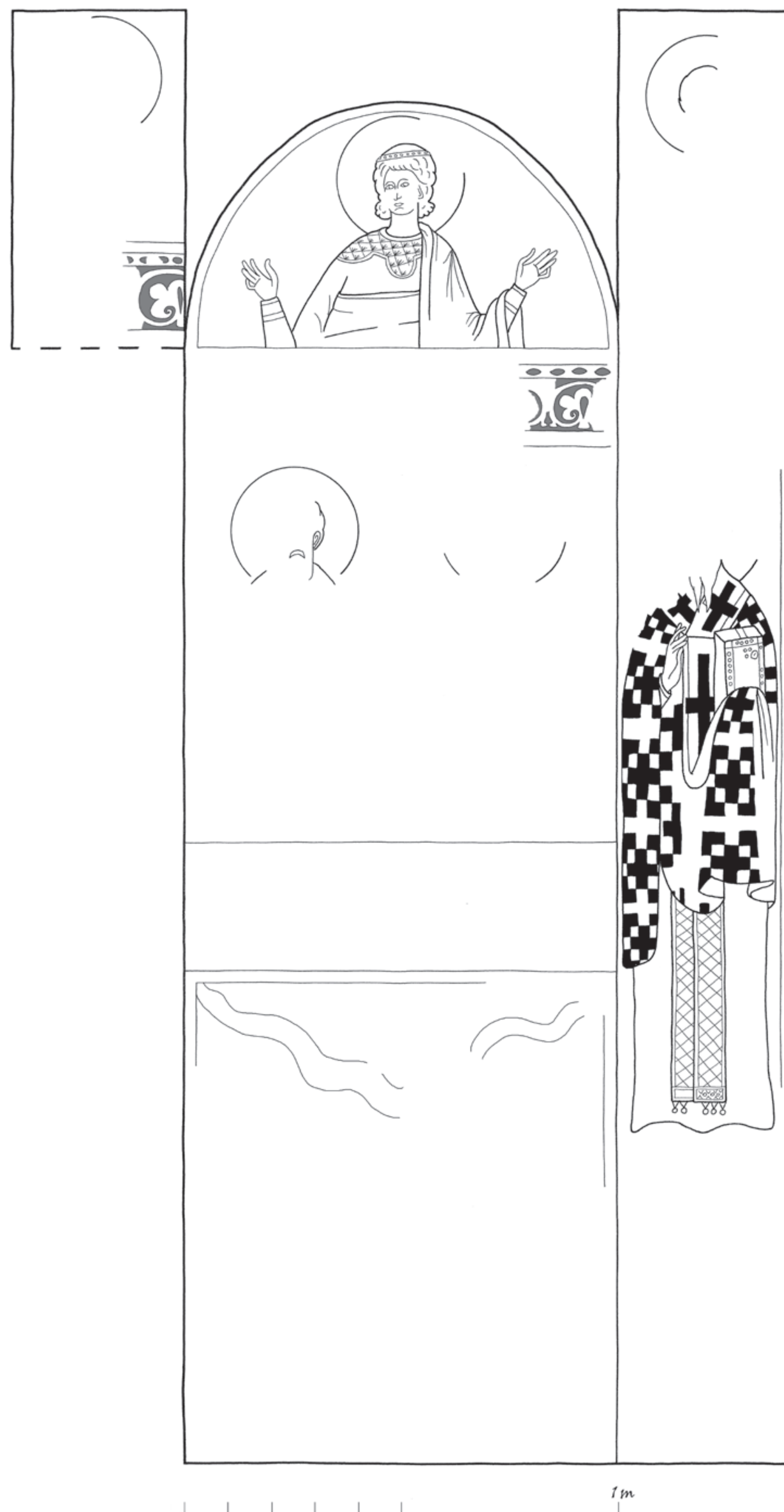

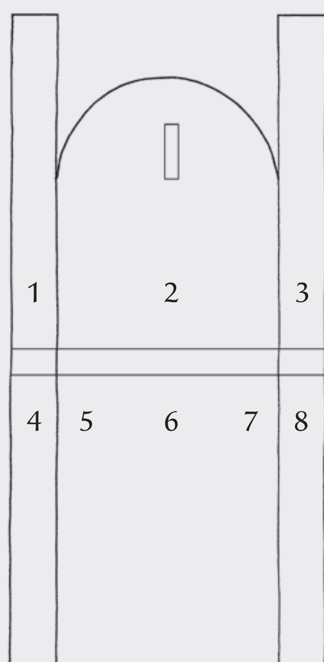
III.1. ЈУГОИСТОЧНА НИША

1. Свети мученик
2. Свети мученик (оранс)
3. Свети мученик
4. Свети
5. Свети
6. Свети архијереј

III.1. SOUTHEASTERN NICHE

1. Holy martyr
2. Holy martyr (orans)
3. Holy martyr
4. Saint
5. Saint
6. Holy bishop

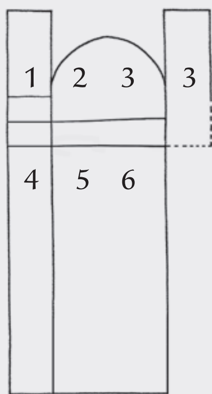

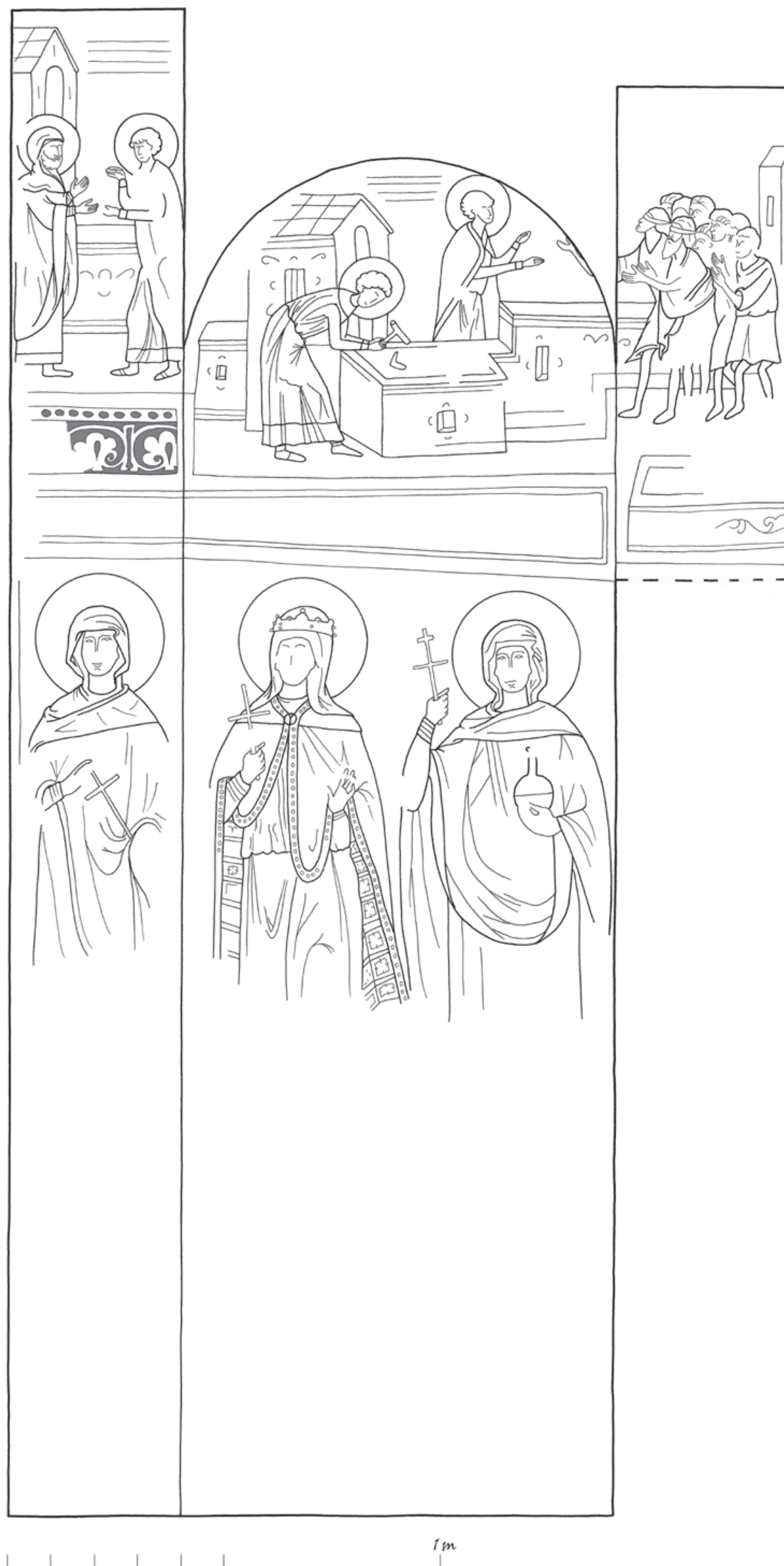
III.2. Средишња ниша на јужној страни

1. Христов прародитељ
2. Крштење Христово
3. Христов прародитељ
4. Христос
5. Свети Јован Претеча
6. Свети Ђорђе
7. Свети Теодор Стратилат
8. Свети Теодор Тирон

III.2. Central niche on the southern side of the church

1. Christ's ancestor
2. Baptism of Christ
3. Christ's ancestor
4. Jesus Christ
5. St. John the Forerunner
6. St. George
7. St. Theodore Stratelates
8. St. Theodore Tyron

III.3. ЈУГОЗАПАДНА НИША

1. Разговор светог Ђорђа са оцем Геронтијем
2. Свети Ђорђе ломи сребрне и златне идоле
3. Свети Ђорђе дели богатство
4. Света (Петка?)
5. Света (Недеља?)
6. Света Анастасија Фармаколитрија

III.3. SOUTHWESTERN NICHE

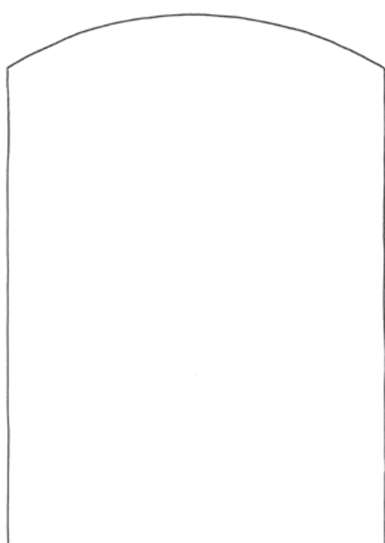
1. St. George talks with his father Gerontius
2. St. George smashes silver and gold idols
3. St. George gives away his wealth
4. Female saint (St. Paraskevi?)
5. Female saint (St. Kyriaki?)
6. St. Anastasia Pharmakolytria

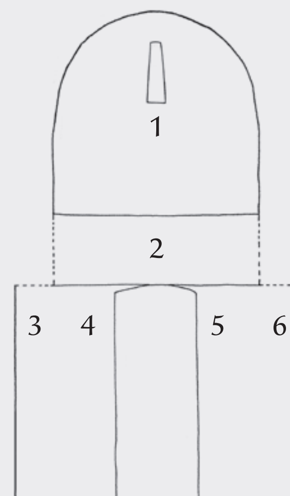

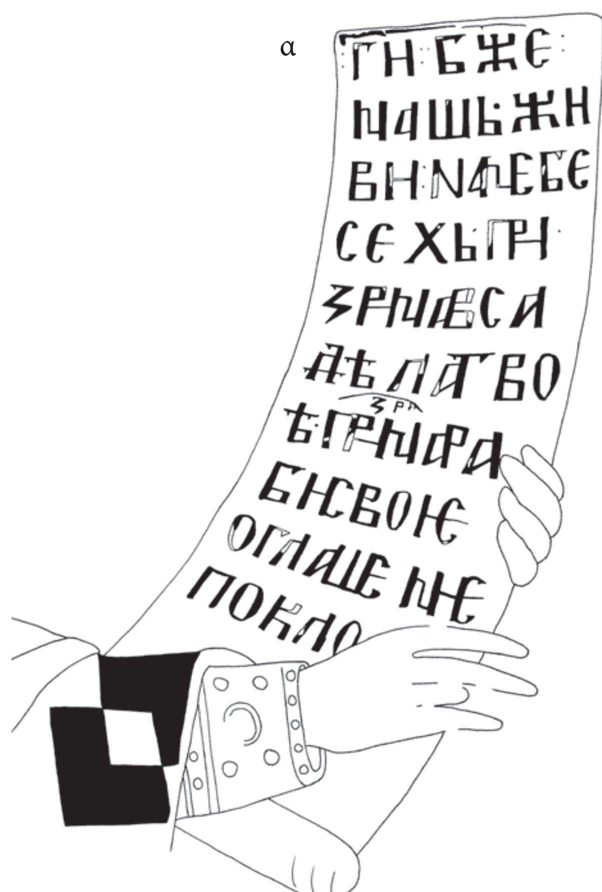
IV. Западни зид

1. Успење Богородичино
2. Фрагменти сцена из циклуса патрона
3. Света жена
4. Света жена
5. Свети цар Константин
6. Света царица Јелена

IV. Western Wall

1. Dormition of the Virgin
2. Fragments of the patron saint's cycle
3. Female saint
4. Female saint
5. Holy Emperor Constantine the Great
6. Holy Empress Helen

α

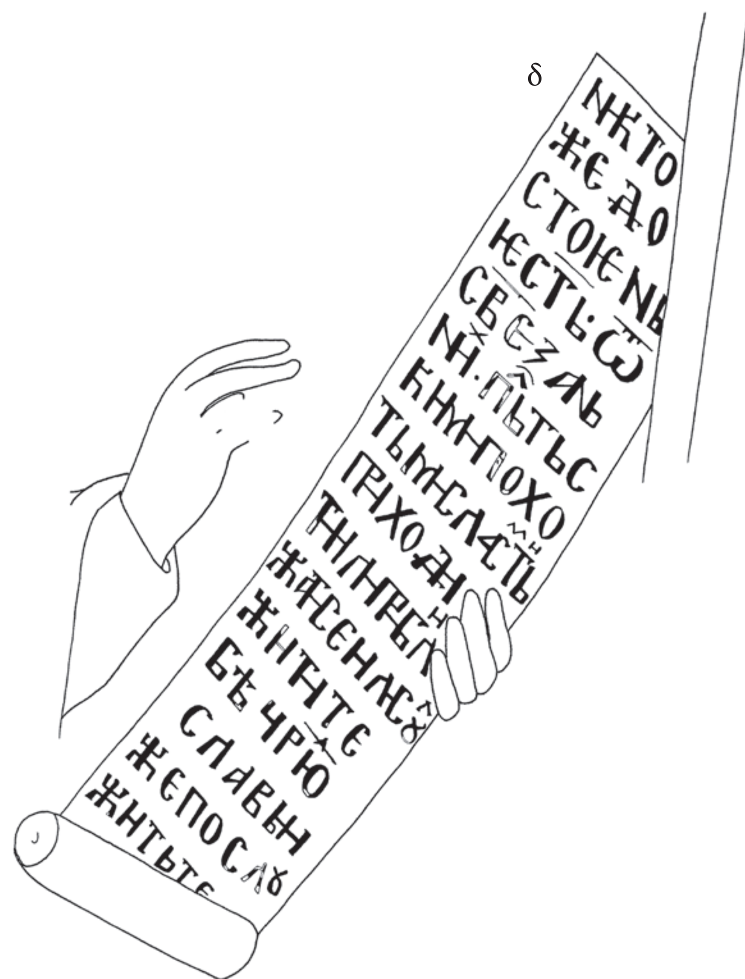
β

γ

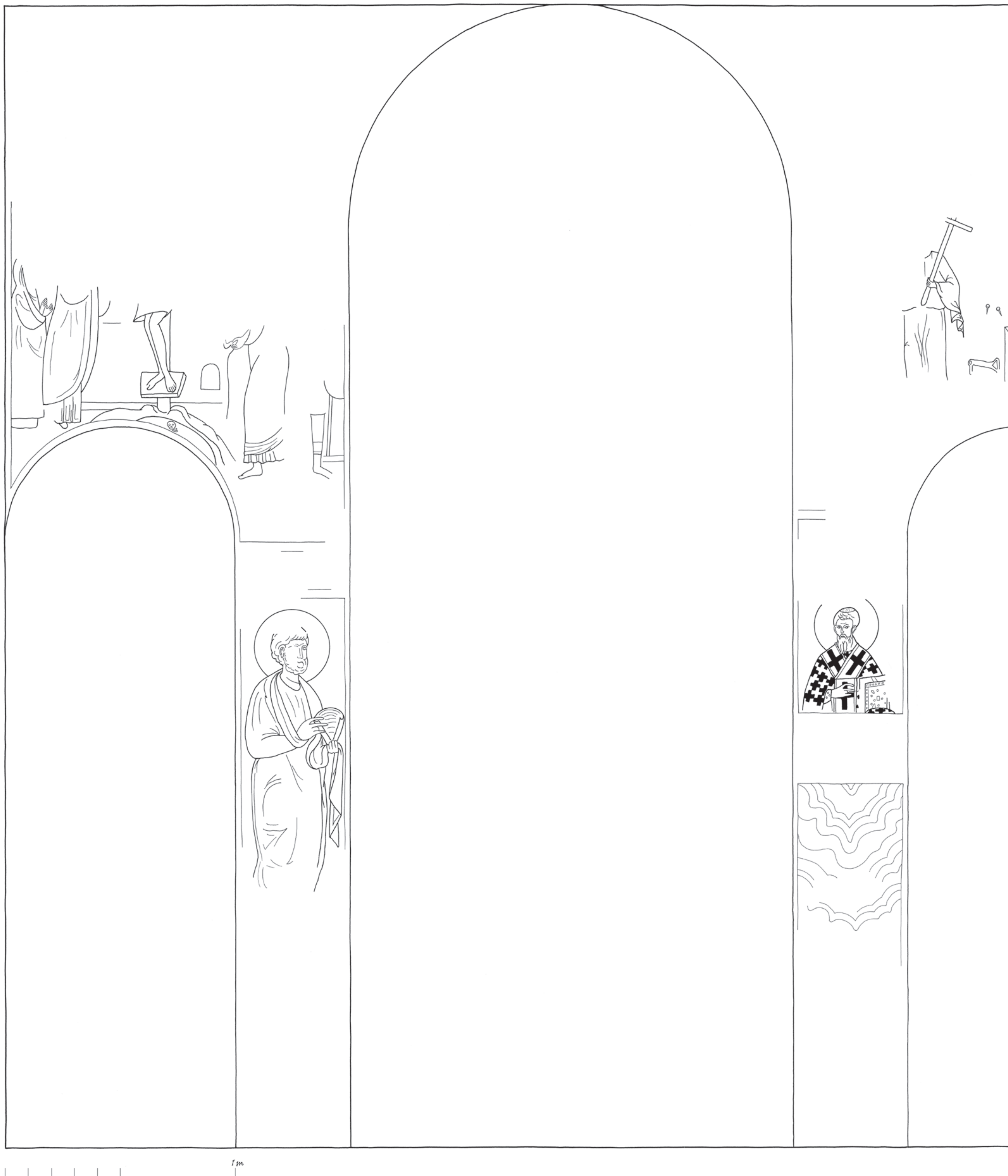

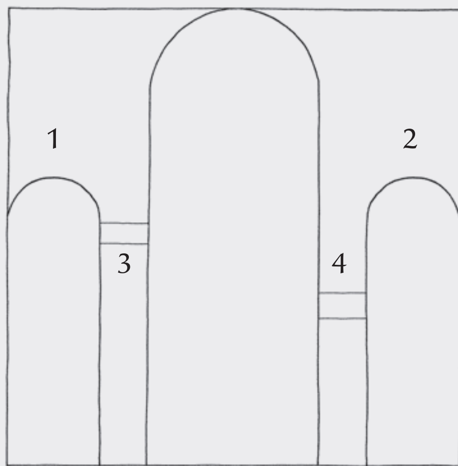
δ

α. Свитак који држи свети Василије Велики
β. Свитак у руци светог Јована Златоустог
γ. Свитак који држи свети Атанасије Александријски
δ. Свитак у руци светог Григорија

α. Scroll held by Basil the Great
β. Scroll in the hand of John Chrysostom
γ. Scroll held by St. Athanasius of Alexandria
δ. Scroll in the hand of St. Gregory

1m

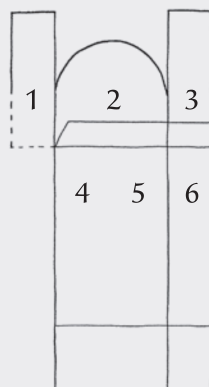

V. СЕВЕРНИ ЗИД И СЕВЕРНА СТРАНА СВОДА

1. Распеће Христово
2. Силазак у ад
3. Апостол Петар
4. Свети архијереј

V. NORTHERN WALL AND NORTHERN SIDE OF THE VAULT

1. Crucifixion
2. Descent into Hades
3. Peter the Apostle
4. Holy bishop

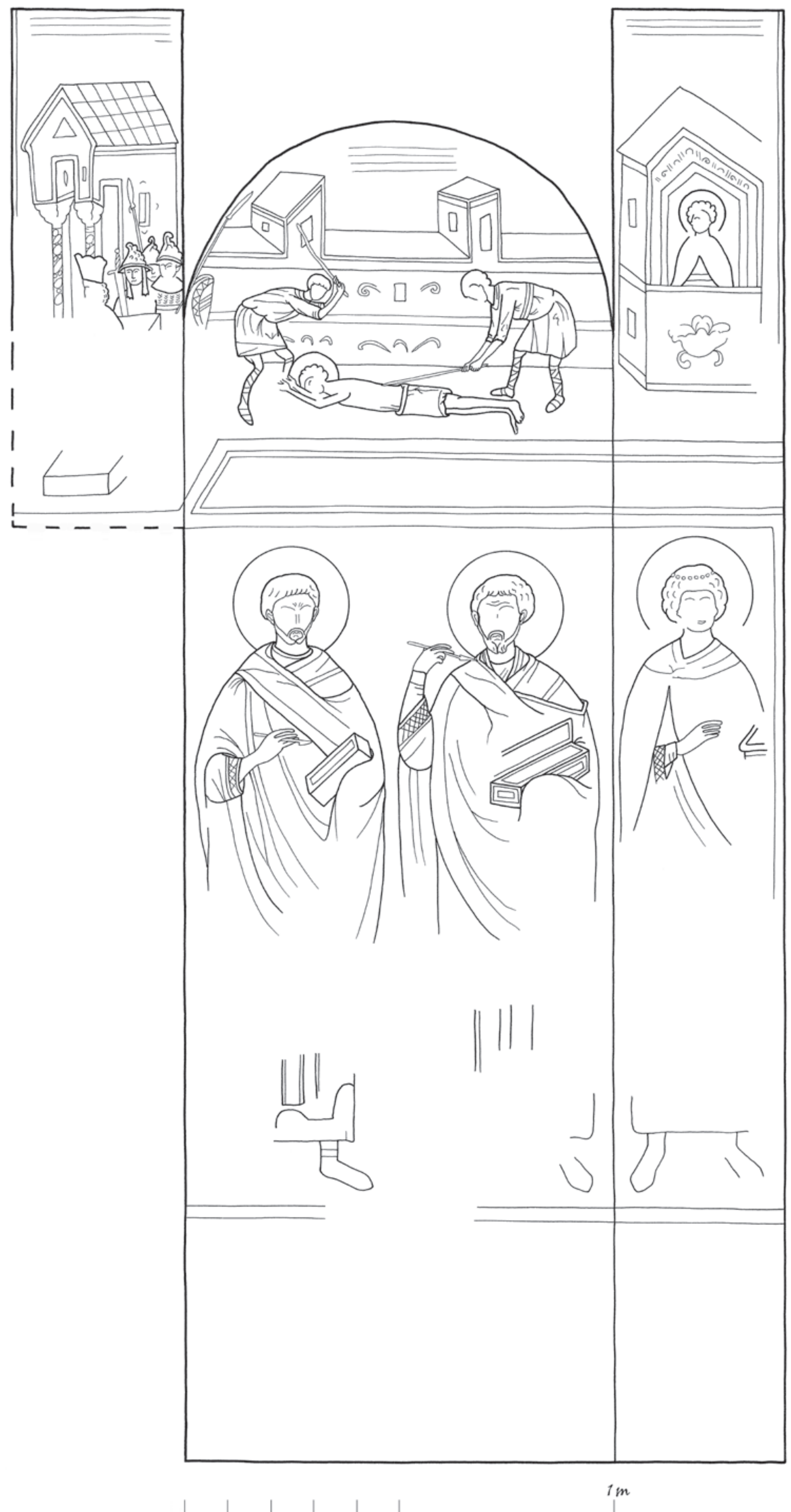

V.1. СЕВЕРОЗАПАДНА НИША

1. Свети Ђорђе пред царем Дадијаном
2. Батинање светог Ђорђа
3. Свети Ђорђе у тамници
4. Свети Кузман
5. Свети Дамјан
6. Свети Пантелејмон

V.1. NORTHWESTERN NICHE

1. St. George before King Dadianus
2. Beating of St. George
3. St. George imprisoned
4. St. Cosmas
5. St. Damian
6. St. Pantaleon

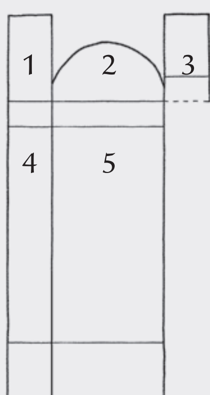

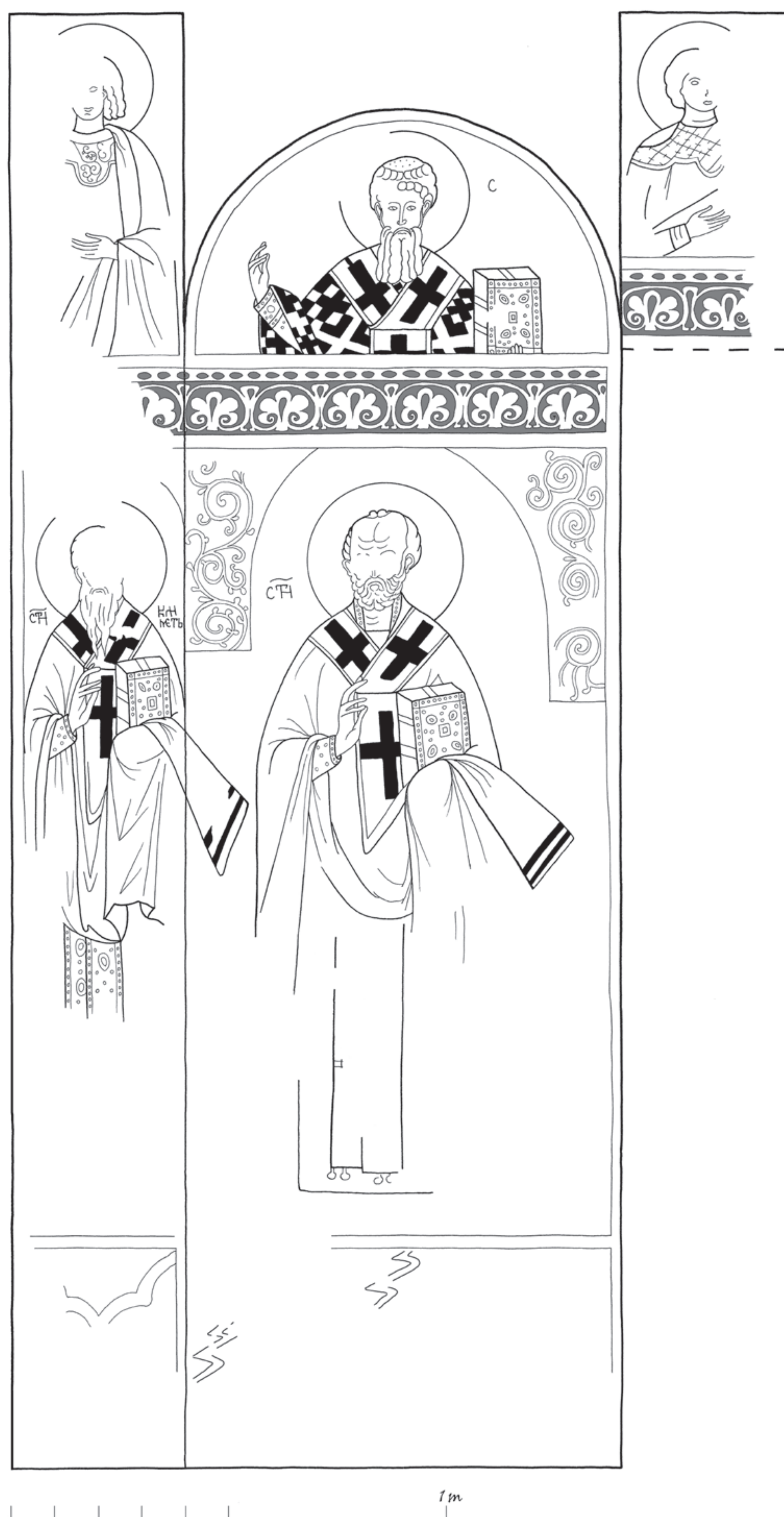
V.2. СРЕДИШЊА НИША НА СЕВЕРНОЈ СТРАНИ

1. Мироносице на Христовом гробу
2. Христов прародитељ
3. Скидање с крста
4. Оплакивање Христово
5. Христов прародитељ
6. Свети Нестор
7. Свети Меркурије
8. Свети Прокопије
9. Свети Димитрије
10. Богородица Параклиса

V.2. CENTRAL NICHE ON THE NORTHERN SIDE OF THE CHURCH

1. Holy women at the Sepulchre
2. Christ's ancestor
3. Descent from the Cross
4. Lamentation of Christ
5. Christ's ancestor
6. St. Nestor
7. St. Mercurius
8. St. Procopius
9. St. Demetrios
10. The Virgin Mediatrix

V.3. СЕВЕРОИСТОЧНА НИША

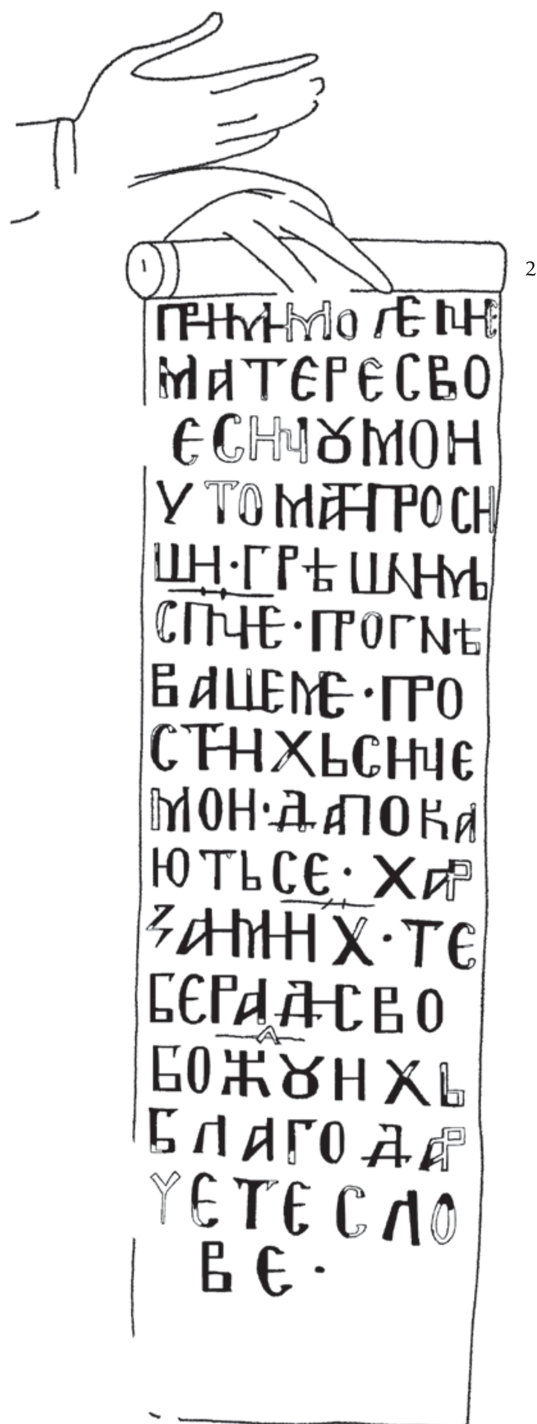
1. Свети мученик
2. Свети архијереј (Сава Српски?)
3. Свети мученик
4. Свети Климент
5. Свети Никола

V.3. NORTHEASTERN NICHE

1. Holy martyr
2. Holy bishop (Sava of Serbia?)
3. Holy martyr
4. St. Clement
5. St. Nicholas

1

2

1. Свитак у руци апостола Петра

2. Свитак који држи Богородица Параклиса

1. Scroll in the hand of St. Peter

2. Scroll in the hand of the Virgin Mediatrix

Натписи поред ликова светих
Inscriptions accompanying figures of saints

Inscriptions*

Inscription on the tombstone:

воевода а ѵзе бе … ѵро…вик … вечна мѵ памет[1]

This was followed by circular text on a part of the tombstone which was kept at the church until its destruction:

⟨вь лѣто ѕ⟩ѡ҃о҃ѳ҃ м(ѣсе)ца де(кемвра) к҃г҃:· прѣстави се рабь б(о)жи воево⟨да…⟩[2]

Fresco inscriptions:

II.1. Altar apse

2. ⟨прѣ⟩с(ве)та[3]

3. анг(ел)ь г(оспо)дњь[4]

4. с(ве)ти василие

Text on his scroll: г(оспод)и б(о)же нашь· живи на небесехь призри на вса дѣла твоѣ· призри на раби своѥ оглашение покло[ншиѥ][5] – *beginning of the Prayer for the Catechumens according to the Divine Liturgy of Basil the Great.*

5. і(исоѵ)с(ь) ⟨х(ристо)с(ь)⟩

6. с(ве)ти іѡ(ань) …

Text on his scroll: г(оспод)⟨е⟩ б(о)же н⟨а⟩шь иже небес(ь)ни хлѣбь пищѹ всемѹ мирѹ· г(оспо)да нашего и б(ог)а і(ис)оѵ(са) х(рист)а пославь сп(ас)а [и] избавителѣ – *opening lines of the Prayer of Offering, which is recited at the end of the Prothesis rite.*

II.2. Eastern wall

1. ⟨с(ве)ти⟩ аѳан⟨ас(и)ѥ⟩[6]

Text on his scroll: сь сими блаженьм⟨и⟩ силами вл(а)д(и)ко чловѣколюб(ь)че. и ми грѣ⟨шни⟩ вопи⟨е⟩м⟨ь⟩ ти и глаголе⟨мь с(ве)⟩ть ѥ⟨си ꙗк⟩о вь и⟨стин⟩ѹ и прѣсветь [и] нѣсть измѣрениѣ

---

* <> Angle brackets (guillemets) contain reconstructed damaged letters; () parentheses contain the deciphered text under the title; [ ] square brackets contain the additions with the omitted parts of the text. Roman and Arabic numerals by the deciphered inscriptions correspond to the numbers of images in the drawings of frescoes, connecting the images to the inscriptions that accompany them.

1 This is taken from a part of the tombstone that had been lost long before the destruction of the church; the text was published by Lj. Stojanović in: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, Београд 1982 (1902¹), 44, no. 130.

2 For the readings of this part of the inscription cf. И. С. Јастребов, *Подаци за историју српске цркве. Из путничког записника И. С. Јастребова*, Београд 1879, 64; Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, 44, no. 131, whose reading, with some differences in the deciphering of abbreviations, was adopted by all later researchers. Cf. *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентитет, значај, угроженост. Измењено и допуњено издање*, Београд 2017, 310–311 (Б. Стевановић), including older references.

3 Cf. B. J. Ђурић, *Непознати споменици средњовековног сликарства у Метохији I*, Старине Косова и Метохије II–III (1963) 70, who has reconstructed the word 'most holy' (presveta) as: ⟨пре⟩с(ве)та. However, it seems that there was a letter ѣ instead of є.

4 *Ibid.*

5 *Ibid.*, 77. This reading was supplemented here, based on the documentation of the project *Research Documentation on Christian Art in Kosovo* and photographs made by Ivan Đorđević.

6 Ђурић, *Непознати споменици*, 77. His reading (аѳ.) was supplemented here, based on the notes compiled as part of the project *Research Documentation on Christian Art in Kosovo* (аѳа) and a photograph from the Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments in Priština cat. no. 2315.

Натписи*

Натпис на надгробној плочи

воевода а ꙋꙁе бе … ꙋро…вик … вечна мꙋ памет[1]

Иза тога је следио кружно исписан текст на делу надгробне плоче који се очувао у цркви до њеног разарања:

⟨вь лѣто ѕ⟩ѡ҃о҃ѳ҃ м(ѣсе)ца де(кемвра) к҃г҃: прѣстави се рабь б(о)жи воево⟨да…⟩[2]

Натписи на фрескама

II.1. Олтарска апсида

2. ⟨прѣ⟩с(ве)та[3]
3. анг(ел)ь г(оспо)дьнь[4]
4. с(ве)ти василие

Текст на свитку: г(оспод)и б(о)же нашь· живи на небесехь призри на вса дѣла твоѣ· призри на раби своѥ оглашеније покло[нишѥ][5] – *почетак Молитве за оглашене, која се изговара приликом јектенија на Литургији светог Василија Великог.*

5. і(исоу)с(ь) ⟨х(ристо)с(ь)⟩
6. с(ве)ти іѡ(ань) …

Текст на свитку: г(оспод)⟨е⟩ б(о)же н⟨а⟩шь иже небес(ь)ни хлѣбь пищꙋ всемꙋ мирꙋ· г(оспо)да нашего и б(ог)а і(ис)оу(са) х(рист)а пославь сп(ас)а [и] избавителѣ – *почетак Молитве предложења, која се изговара на крају обреда проскомидије.*

II.2. Источни зид

1. ⟨с(ве)ти⟩ аѳан⟨ас(и)ѥ⟩[6]

Текст на свитку: сь сими блаженьм⟨и⟩ силами вл(а)д(и)ко чловѣколюб(ь)че. и ми грѣ⟨шни⟩ вопи⟨е⟩м⟨ь⟩ ти и глаголе⟨мь с(ве)⟩ть ѥ⟨си ꙗк⟩о вь и⟨стин⟩ꙋ и прѣсветь [и] нѣсть измѣрениѣ

---

* У стреластим заградама <> дата је реконструкција оштећених слова, у облим () разрешење текста под титлом, док су у угластим [ ] реконструисани изостављени делови текста. Римски и арапски бројеви уз ишчитане натписе одговарају бројевима уз представе на цртежима фресака, па су тако те представе повезане с натписима који их прате.

1 Реч је о одраније изгубљеном делу плоче, с натписом чије је читање донео Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, Београд 1982 (1902[1]), 44, бр. 130.

2 Читање тог дела натписа дају: И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве. Из путничког записника И. С. Јастребова*, Београд 1879, 64; Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, 44, бр. 131, чије читање, уз извесне разлике у разрешавању скраћеница, преузимају сви каснији истраживачи. Уп. *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентитет, значај, угроженост. Измењено и допуњено издање*, Београд 2017, 310–311 (Б. Стевановић), са старијом литературом.

3 В. Ј. Ђурић, *Непознати споменици средњовековног сликарства у Метохији I*, Старине Косова и Метохије II–III (1963) 70, где је реч *пресвета* реконструисана као ⟨пре⟩с(ве)та. Ипак, сва је прилика да је уместо слова є стајало ѣ.

4 *Исто.*

5 *Исто*, 77, где је читање допуњено на основу документације пројекта *Грађа за изучавање хришћанске уметности на Косову* и фотографија Ивана Ђорђевића.

6 Ђурић, *Непознати споменици*, 77. Његово читање (аѳ.) допуњено је на основу увида у белешке начињене у оквиру пројекта *Грађа за изучавање хришћанске уметности на Косову* (аѳа) и у снимак Покрајинског завода у Приштини, инв. бр. 2315.

вел[ико]лѣп[ю светыние твоее] – *prayer of the Eucharistic Canon recited during the singing of the Triumphant Hymn.*[7]
2. ⟨с(ве)т⟩и глигорие[8]
Text on his scroll: никтоже достоıень ıесть· ѡт(ь) свеѕаньних(ь)· пльтьскими похотьми сластьми при-ходити или приближати се или слꙋжити тебѣ царю славьи иже послꙋжить те[бѣ] – *the beginning of the prayer recited in secret by the priest during the Cherubicon at the Liturgy of the Faithful according to the Divine Liturgy of Saint Basil the Great and the Divine Liturgy of Saint John Chrysostom.*
3. с(ве)ти стефань архидиаконь

III.2. Central niche on the southern side of the church
4. ⟨і(исоу)с(ь) х(ристо))с⟨(ь)⟩
5. ⟨с(ве)ти ıѡ(ань)⟩ прѣтеча
6. ⟨с(ве)ти⟩ ге⟨ѡрь⟩гие
7. с(ве)ти ѳеодор(ь) ⟨с⟩тратилать
8. ⟨с(ве)т⟩и ѳеодор(ь) тирonь

III.3. Southwestern niche
2. с(ве)ты геѡргие скрьшает идоли ѕлатние и сребрние[9]

IV. Western wall
2. с(ве)ти ⟨геѡргие⟩…ꙋдрьт…жив…свиѕь…

V. Northern wall and northern side of the vault
3. *Text on the scroll*: дамь ти петре ключь ц(а)рства небесь⟨наго⟩ (Mt. 16, 19)

V.1. Northwestern niche
1. осꙋди с(ве)таго геѡргиа безакони ц(а)рь дадиань[10]
2. и повеле бити с(ве)таго геѡргиа ·м҃· по плещима стаповь и ·м҃· по чревꙋ
3. с(ве)ти геѡргие в⟨ь⟩ тьминици[11]

V.2. Central niche on the northern side of the church
5. п⟨р⟩авед⟨ни⟩[12]
6. с(ве)ти нес(ь)торие
7. с(ве)ти меркꙋрие
8. с(ве)ти прокопие
9. с(ве)ти димитриıе
10. *Text on the scroll of the Virgin:* приими ⟨м⟩олени⟨е⟩ матере свое с⟨ин⟩ꙋ мои ч⟨то⟩ мати просиши· грѣшним сп(асе)ние· прогнѣваше ме· прости их сине мои· да покають се· ха⟨р⟩ѕаи ми их(ь)· тебе ради свобож⟨д⟩ꙋ их благод⟨арꙋ⟩е те слове·[13]

V.3. Northeastern niche
2. ⟨с(ве)ти⟩ с…
4. с(ве)ти климе[н]ть
5. с(ве)ти⟨…⟩

---

7 The text of the Rečani scroll seems closer to the prayer recited in secret by the officiating priest during the Liturgy of St. Basil the Great. Instead: … ми грѣ⟨шни⟩ вопи⟨е⟩м⟨ь⟩ ти и глаголе⟨мь⟩… in Orthodox liturgikon books it appears as: … ми грѣшны вопиемь и глаголемь…

8 Ђурић, *Нейознаши сйоменици*, 77, who read it as: глигор⟨ие⟩. Photographs of the Regional Institute in Priština cat. nos. 2315 and 3220 clearly show that the inscription next to the saint read: г҃ли҃гориıе.

9 *Ibid.*, 73; based on old photographs, a minor correction was made here in the reading of St. George's name.

10 *Ibid.*, 73.

11 *Ibid.*, Ђурић, *Нейознаши сйоменици,* 74. This was also probably written as геѡргиıе, which is read here as геѡр-гиıе. Instead of темници as interpreted by Đurić, it was probably written as: тьмници.

12 Б. Стевановић, *Предсшаве Хрисшових йрародишеља у цркви Свешоī Ђорђа у Речанима*, Косовско-метохијски зборник 5 (2013) 27–29, 34–35.

13 The beginning of the text on the scroll was published by Vojislav Đurić (*Нейознаши сйоменици*, 80); for the complete reading of the text cf. I. M. Djordjević, M. Marković, *On the dialogue relationship between the Virgin and Christ in the Christian art. Apropos of the discovery of the figures of the Virgin Mediatrix and Christ in the naos of Lesnovo,* Зограф 28 (2000–2001) 32, 33, fig. 24.

вел[ико]лѣп[ю светынѥ твоеє] – *молитва која се изговара приликом певања Победне песме док траје Канон евхаристије.*[7]

2. ⟨с(ве)т⟩и глигорие[8]

Текст на свитку: никтоже достоѥнь ѥсть· ѡт(ь) свеꙃаньних(ь)· пльтьскими похотьми сластьми приходити или приближати се или слꙋжити тебѣ царю славьи иже послꙋжить те[бѣ] – *почетак молитве коју свештеник тајно чита на литургији верних у оквиру Литургије светог Василија Великог и Литургије светог Јована Златоустог.*

3. с(ве)ти стефань архидиаконь

III.2. Средишња ниша на јужној страни

4. ⟨і(исоу)с(ь) х(ристо))с⟨(ь))⟩
5. ⟨с(ве)ти іѡ(ань)⟩ прѣтеча
6. ⟨с(ве)ти⟩ ге⟨ѡрь⟩гие
7. с(ве)ти ѳеодор(ь) ⟨с⟩тратилать
8. ⟨с(ве)т⟩и ѳеодор(ь) тиронь

III.3. Југозападна ниша

2. с(ве)ты георгие скрьшает идоли ꙃлатние и сребрние[9]

IV. Западни зид

2. с(ве)ти ⟨георгие⟩…ударьт…жив…свиꙃь…

V. Северни зид и северна страна свода

3. *Текст на свитку:* дамь ти петре ключь ц(а)рства небесь⟨наго⟩ (Мт 16, 19)

V.1. Северозападна ниша

1. осуди с(ве)таго георгиа беꙃакони ц(а)рь дадиань[10]
2. и повеле бити с(ве)таго георгиа ·м҃· по плещма стаповь и ·м҃· по чреву
3. с(ве)ти георгие в⟨ь⟩ тьмници[11]

V.2. Средишња ниша на северној страни

5. п⟨р⟩авед⟨ни⟩[12]
6. с(ве)ти нес(ь)торие
7. с(ве)ти меркꙋрие
8. с(ве)ти прокопие
9. с(ве)ти димитриѥ
10. *Текст на Богородичином свитку:* приими ⟨м⟩олени⟨е⟩ матере свое с⟨ин⟩ꙋ мои ч⟨то⟩ мати просиши· грѣшнимь сп(асе)ние· прогнѣваше ме· прости ихь сине мои· да покають се· ха⟨р⟩ꙃаи ми их(ь)· тебе ради свобож⟨д⟩ꙋ ихь благод⟨ару⟩е те слове·[13]

V.3. Североисточна ниша

2. ⟨с(ве)ти⟩ с…
4. с(ве)ти климе[н]ть
5. с(ве)ти ⟨…⟩

---

7 Текст с речанског свитка приближнији је молитви коју свештеник тајно изговара на Литургији светог Василија Великог. Уместо: ми грѣ⟨шни⟩ вопи⟨е⟩м⟨ь⟩ ти и глаголе⟨мь⟩…, у служабницима пише: … ми грѣшны вопиемь и глаголемь…

8 Ђурић, *Непознати споменици*, 77, који чита глигор⟨ие⟩. На снимцима Покрајинског завода у Приштини, инв. бр. 2315, 3220, види се јасно да је крај светог било исписано гл҃игорѥ.

9 *Исто*, 73. Мала исправка у ишчитавању имена светог Ђорђа извршена је овде на основу старих фотографија.

10 *Исто*, 73.

11 *Исто*, 74. Вероватно је и овде писало георгѥ, што рашчитавамо као георгие. Уместо темници, како наводи Ђурић, сва је прилика да је писало тьмници.

12 Б. Стевановић, *Представе Христових прародитеља у цркви Светог Ђорђа у Речанима*, Косовско-метохијски зборник 5 (2013) 27–29, 34–35.

13 Почетак текста на свитку објавио је Војислав Ђурић (*Непознати споменици*, 80), док је његово целовито читање дато у тексту: I. M. Djordjević, M. Marković, *On the dialogue relationship between the Virgin and Christ in the Christian art. Apropos of the discovery of the figures of the Virgin Mediatrix and Christ in the naos of Lesnovo*, Зограф 28 (2000–2001) 32, 33, сл. 24.

ФОТОГРАФИЈЕ
PHOTOGRAPHS

1

2

Сл. 1. Поглед на цркву са запада пре конзерваторско-рестаураторских радова
Fig. 1. View of the church from the west, before conservation and restoration works

Сл. 2. Поглед на цркву са запада
Fig. 2. View of the church from the west

3

4

Сл. 3. Поглед на цркву са северозапада
Fig. 3. View of the church from the northwest

Сл. 4. Поглед на цркву с југозапада
Fig. 4. View of the church from the southwest

Сл. 5. Северна фасада
Fig. 5. Northern façade

Сл. 6. Јужна фасада
Fig. 6. Southern façade

5

6

7

8

Сл. 7. Поглед на цркву са североистока
Fig. 7. View of the church from the northeast

Сл. 8. Горњи делови источне фасаде
Fig. 8. Upper sections of the eastern façade

Сл. 9. Античка сполија уграђена у северозападни угао цркве
Fig. 9. Antique spolia built into the northwestern corner of the church

Сл. 10. Анђео који се клања Богородици Широј од небеса, јужна страна олтарске апсиде, детаљ
Fig. 10. Angel bowing to Theotokos Platytera, southern side of the altar apse, detail

Сл. 11. Свети Атанасије Александријски и свети Григорије из Службе архијереја
Fig. 11. St. Athanasius of Alexandria and St. Gregory from the Officiating Bishops scene

Сл. 12. Непрепознати свети архијереј
Fig. 12. Unidentified holy bishop

9

10

11

12

13

14

Сл. 13. Непрепознати свети архијереј (Сава Српски?) горе; свети Никола доле
Fig. 13. Unidentified holy bishop (Sava of Serbia?), top; St. Nicholas, bottom

Сл. 14. Остаци сцене Рођења Христовог
Fig. 14. Remnants of the Nativity of Christ

Сл. 15. Остаци сцене Крштења Христовог
Fig. 15. Remnants of the Baptism of Christ

Сл. 16. Оплакивање Христово
Fig. 16. Lamentation of Christ

15

16

17

Сл. 17. Успење Богородичино, детаљ
Fig. 17. Dormition of the Virgin, detail

Сл. 18. Остаци сцене Мироносица на гробу Христовом
Fig. 18. Remnants of the Holy Women at the Sepulchre scene

18

Сл. 19. Батинање светог Ђорђа
Fig. 19. Beating of St. George

Сл. 20. Свети Ђорђе дели богатство, детаљ
Fig. 20. St. George giving away his wealth, detail

Сл. 21. Свети Ђорђе пред царем Дадијаном, детаљ
Fig. 21. St. George before King Dadianus, detail

19

20

21

22

Сл. 22. Свети апостол Петар
Fig. 22. Peter the Apostle

Сл. 23. Свети апостол Павле
Fig. 23. Paul the Apostle

23

24

Сл. 24. Непрепознати мученик (оранс)
Fig. 24. Unidentified holy martyr (orans)

25

26

27

Сл. 25. Свети Јован Претеча из Деизиса, детаљ

Fig. 25. St. John the Forerunner from the Deisis, detail

Сл. 26. Сликана имитација мермерног сокла

Fig. 26. Painted imitation of a marble socle

Сл. 27. Пробни сликарев цртеж на малтерном слоју за изравнавање, зона сокла испод представе светог Јована Претече из Деизиса

Fig. 27. Painter's draft drawing on the preparatory layer of plaster , socle zone, under the representation of St. John the Forerunner from the Deisis

I

II

Сл. I. Западна фасада
Fig. I. Western façade

Сл. II. Источна фасада
Fig. II. Eastern façade

Сл. III. Живопис апсиде и источног зида олтарског простора
Fig. III. Wall paintings on the apse and the eastern altar wall

Сл. IV. Служба архијереја у олтарској апсиди
Fig. IV. Officiating Bishops in the altar apse

III

IV

V

VI

Сл. V. Свети Василије Велики из Службе архијереја
Fig. V. St. Basil the Great from the Officiating Bishops scene

Сл. VI. Свети Никола
Fig. VI. St. Nicholas

VII

VIII

Сл. VII. Свети Никола, детаљ
Fig. VII. St. Nicholas, detail

Сл. VIII. Свети архијереј (Сава Српски?)
Fig. VIII. Holy bishop (Sava of Serbia?)

IX

X

Сл. IX. Свети архиђакон Стефан
Fig. IX. St. Stephen the Archdeacon

Сл. X. Остатак сцене Скидања с крста
Fig. X. Remnants of the Descent from the Cross

Сл. XI. Успење Богородичино
Fig. XI. Dormition of the Virgin

Сл. XII. Разговор светог Ђорђа са оцем Геронтијем
Fig. XII. St. George talks with his father Gerontius

Сл. XIII. Свети Ђорђе ломи златне и сребрне идоле и Свети Ђорђе дели богатство
Fig. XIII. St. George smashes silver and gold idols; St. George gives away his wealth

XI

XII

XIII

XIV

Сл. XIV. Свети Нестор, детаљ
Fig. XIV. St. Nestor, detail

Сл. XV. Богородица Параклиса из Деизиса
Fig. XV. The Virgin Mediatrix from the Deisis

Сл. XVI. Свети Јован Претеча из Деизиса
Fig. XVI. St. John the Forerunner from the Deisis

XV

XVI

XVII

XVIII

Сл. XVII. Свети апостол Петар
Fig. XVII. Peter the Apostle

Сл. XVIII. Свети апостол Павле
Fig. XVIII. Paul the Apostle

Сл. XIX. Свети Димитрије
Fig. XIX. St. Demetrios

XIX

XX

Сл. XX. Свети Теодор Тирон
Fig. XX. St. Theodore Tyron

Сл. XXI. Свети Меркурије
и свети Прокопије
Fig. XXI. St. Mercurius
and St. Procopius

XXI

XXII

XXIII

Сл. XXII. Свети Ђорђе и свети Теодор Стратилат
Fig. XXII. St. George and St. Theodore Stratelates

Сл. XXIII. Свети Ђорђе и свети Теодор Стратилат, доњи део фигура
Fig. XXIII. St. George and St. Theodore Stratelates, lower parts of the figures

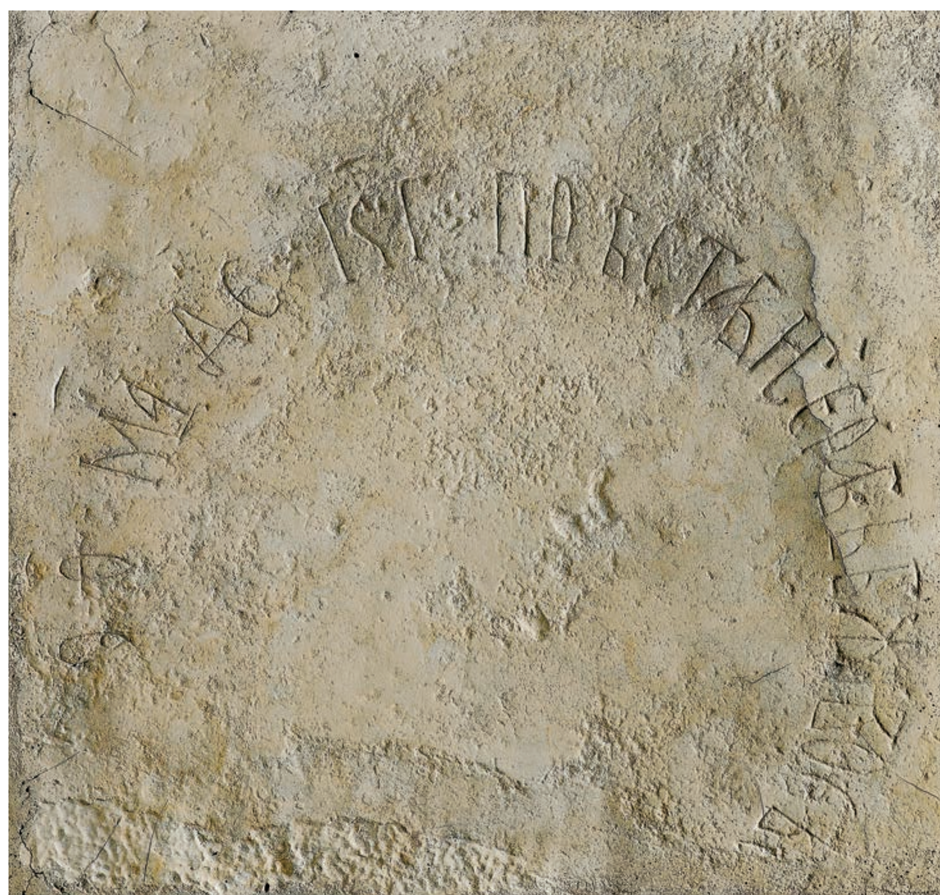

XXIV

Сл. XXIV. Света Недеља (?) и света Анастасија Фармаколитрија
Fig. XXIV. St. Kyriaki (?) and St. Anastasia Pharmakolytria

Сл. XXV. Српскословенски натпис на надгробној плочи незнаног војводе, вероватно ктитора цркве Светог Ђорђа, који се упокојио 23. децембра 1370. године (копија)

Fig. XXV. Serbo-Slavonic inscription on the tombstone of an unidentified nobleman, probably the ktetor of the Church of St. George, who passed away on 23 December 1370 (plaster cast)

XXV

XXVI

XXVII

Сл. XXVI. Поглед на цркву пре рушења
Fig. XXVI. View of the church before demolition

Сл. XXVII. Расути остаци цркве Светог Ђорђа у Речанима, разнете експлозивом 1999. године, након доласка снага Кфора
Fig. XXVII. The scattered remains of the Church of St. George in Rečani after it was blown up in 1999 following the arrival of KFOR troops

Библиографија / Bibliography

М. С. Милојевић, *Путопис дела Праве (Старе) Србије*, књ. 3, Београд 1877 (156–157).

И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве. Из путничког записника И. С. Јастребова*, Београд 1879 (64).

П. Срећковић, *Путничке слике. Трећа слика. Подрим и Метохија*, Летопис Матице српске 130 (1882) 12–35 (20).

И. С. Јастребов, *Стара Сербия и Албания*, Споменик СКА 41, Београд 1904, 1–267 (66).

П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд 1928 (97–98).

М. Пурковић, *Попис цркава у старој српској држави*, Скопље 1938 (24).

В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950 (286).

С. Ненадовић, *Белешке са пута по Космету*, Музеји 7 (Београд 1952) 168–179.

С. Вученовић, *Архитектура цркве св. Ђорђа у Речану и конзерваторски радови на њој*, Гласник Музеја Косова и Метохије 1 (1956) 347–355.

М. Ивановић, *Конзерваторски радови на споменицима културе Косова и Метохије, обављени 1959. и 1960. године*, Старине Косова и Метохије I (1961) 345–349.

А. Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњевековној Србији*, Београд 1962[2] (1953[1]) (125, 133, 142, сл. 212).

М. Ивановић, *Конзерваторски радови на споменицима културе Косова и Метохије у 1961. години*, Старине Косова и Метохије 2–3 (1963) 257–267.

В. Ј. Ђурић, *Непознати споменици средњовековног сликарства у Метохији I*, Старине Косова и Метохије 2–3 (1963) 61–86.

G. Babić, *Rečani*, у: *Enciklopedija likovnih umjetnosti* IV, Zagreb 1966 (65).

С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд 1966 (152–153).

Г. Бабић, *Литургијски текстови исписани на живопису апсиде Светих Апостола у Пећи*, ЗЗСК 18 (1967) 75–84 (78, 80).

Д. Милошевић, *Срби светитељи у старом српском сликарству*, у: *О Србљаку. Студије*, Београд 1970, 143–268 (170).

S. Radojčić, *Der Klassizismus und ihm entgegengesetzte Tendenzen in der Malerei des 14. Jahrhunderts bei den ortodoxen Balkanslaven und den Rumänen*, Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6–12 septembre 1971, I, Bucarest 1974 (198).

В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974 (76, 217, нап. 95).

Г. Томовић, *Морфолоīија ћирилских наūиса на Балкану*, Београд 1974 (76).

G. Babić, *Les fondateurs d'églises et des fresques du XIVe siècle en Serbie*, IIe Symposium international sur l'art georgien, Tbilissi 1977 (9).

T. Velmans, *La peinture murale byzantine à la fin de Moyen âge* I, Paris 1977 (239).

T. Mark-Weiner, *Narrative Cycles of the Life of St. George in Byzantine Art* I–II, New York 1977 (необјављена докторска теза, Универзитет у Њујорку) (54, кат. бр. 36).

Д. Милошевић, *Иконоīрафија свеᴛоī Саве у средњем веку*, у: *Сава Немањић – свеᴛи Сава. Исᴛорија и ūредање*, Београд 1979, 279–315 (306).

Г. Бабић-Ђорђевић, *Разīранавање умеᴛничке делаᴛносᴛи и ūојава сᴛилске разнородносᴛи*, у: *Исᴛорија срūскоī народа* I, Београд 1981, 641–663 (653).

С. Радојчић, *Срūска умеᴛносᴛ у средњем веку*, Београд–Загреб–Мостар 1982 (= S. Radojčić, *Geschichte der serbischen Kunst. Von den Anfängen bis zum Ende des Mittelalters*, Berlin 1969) (113).

Љ. Стојановић, *Сᴛари срūски заūиси и наᴛūиси* I, Београд 1982 (1902[1]) (44, бр. 130, 131).

О. Зиројевић, *Цркве и манасᴛири на ūодручју Пећке ūаᴛријаршије до 1683. īодине*, Београд 1984 (101).

М. Ивановић, *Ћирилски еūиīрафски сūоменици из Србије, Црне Горе и Македоније*, Београд 1984 (26, сл. 22).

М. Ивановић, *Црквени сūоменици XIII–XX века*, у: *Задужбине Косова. Сūоменици и знамења срūскоī народа*, ур. А. Јевтић, Призрен–Београд 1987 (518–519).

Д. Војводић, *Кулᴛ и иконоīрафија свеᴛе Анасᴛасије у земљама визанᴛијскоī кулᴛурноī круīа*, Зограф 21 (1990) 31–40.

И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарсᴛво срūске власᴛеле*, Београд 1994 (2, 6, 8, 25, 31, 44, 59, 61–63, 66, 69–73, 83, 88–92, 99–100, 129, 179–180).

Б. Поповић, *Проīрам живоūиса у каūели Пећūала*, у: *Зидно сликарсᴛво манасᴛира Дечана. Грађа и сᴛудије*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 451–468 (453–454, 457).

M. Gligorijević-Maksimović, *Caractéristiques iconographiques de la peinture murale serbe et grecque du XIVe siècle. Les ménologes et les cycles hagiographiques*, у: *Byzantium and Serbia in 14th century*, Athens 1996, 344–350 (346–347).

В. Ј. Ђурић, Г. Бабић-Ђорђевић, *Срūска умеᴛносᴛ у средњем веку* II, Београд 1997 (70).

Сūоменичко наслеђе Србије: неūокреᴛна кулᴛурна добра од изузеᴛноī и великоī значаја, Београд 1998 (330, бр. 453).

Сūоменичка башᴛина Косова и Меᴛохије, Београд 1999 (89–91).

М. Шуица, *Немирно доба срūскоī средњеī века. Власᴛела срūских обласних īосūодара*, Београд 2000 (151).

I. M. Djordjević, M. Marković, *On the dialogue relationship between the Virgin and Christ in the Christian art. Apropos of the discovery of the figures of the Virgin Mediatrix and Christ in the naos of Lesnovo*, Зограф 28 (2000–2001) 13–47 (32–35).

Б. Крстић, *Сūасавање кулᴛурне башᴛине Србије и Евроūе на Косову и Меᴛохији*, Београд 2002 (69).

Меморандум о Косову и Меᴛохији Свеᴛоī архијерејскоī сабора Срūске ūравославне цркве, Београд 2003 (103, бр. 100).

Mnemosyne, финални извешᴛај, ūројекаᴛ зашᴛиᴛе ūриродноī и кулᴛурноī наслеђа у Меᴛохији, јул 2001 – јун 2002, Београд 2003, 360–361.

B. Popović, *The Cycle of Saint George in the Territory of the Peć Patriarchate*, ЗМСЛУ 34–35 (2003) 95–110 (97).

Ch. Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Burlington 2003 (135).

С. Габелић, *О иконографији св. Трифуна*, Културно наследство 28–29 (2002–2003) (Скопје 2004) 107–120 (110–111, 114, сл. 2).

Мартовски погром на Косову и Метохији: 17–19. март 2004: с кратким прегледом уништеног и угроженог хришћанског културног наслеђа, Београд 2004 (66).

Р. Петровић, *Богородичин натпис „Прими мољеније матере“ из XIV века у уништеној цркви Светог Ђорђа у Речанима код Суве Реке у Метохији*, Археографски прилози 26–27 (2004–2005) 161–173.

И. М. Ђорђевић, *Средњовековне црквене задужбине српске властеле на Косову и Метохији*, у: исти, *Студије српске средњовековне уметности*, прир. Д. Војводић, М. Марковић, Београд 2008, 506–513 (511).

Б. Стевановић, *Циклус патрона у цркви Светог Ђорђа у Речанима*, Ниш и Византија 10 (Ниш 2012) 393–403.

М. Ивановић, *Метохија: споменици и разарања*, Нови Сад – Београд 2013 (331–332).

Б. Стевановић, *Представе Христових прародитеља у цркви Светог Ђорђа у Речанима*, Косовско-метохијски зборник 5 (2013) 25–36.

Б. М. Стевановић, *Црква Светог Ђорђа у Речанима*, Београд 2013 (необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет).

Б. Стевановић, *Архитектура цркве Светог Ђорђа у Речанима. Првобитни изглед и позније измене*, Зограф 39 (2015) 119–128.

D. Preradović, Lj. Milanović, *Pan-Christian Saints in Serbian Cult Practice and Art*, in: *Byzantine Heritage and Serbian Art II. Sacral Art of the Serbian Lands in the Middle Ages*, ed. D. Vojvodić, D. Popović, Belgrade 2016, 103–117 (116).

D. Vojvodić, *Serbian Art from the beginning of the 14th century till the fall of the Nemanjić state*, in: *Byzantine Heritage and Serbian Art II. Sacral Art of the Serbian Lands in the Middle Ages*, ed. D. Vojvodić, D. Popović, Belgrade 2016, 271–297 (297).

S. Gabelić, *Rise of Late Feudalism – the Endowments of the Serbian Nobility*, in: *Byzantine Heritage and Serbian Art II. Sacral Art of the Serbian Lands in the Middle Ages*, ed. D. Vojvodić, D. Popović, Belgrade 2016, 341–355 (343).

M. Tomić Djurić, *New Kingdom in the South – Art in the Mrnjavčević State*, in: *Byzantine Heritage and Serbian Art II. Sacral Art of the Serbian Lands in the Middle Ages*, ed. D. Vojvodić, D. Popović, Belgrade 2016, 367–379 (368).

Inscription on the tombstone of unknown, in: *Serbian Artistic Heritage in Kosovo and Metohija: identity, significance, vulnerability. Second revised edition*, ed. D. Vojvodić, M. Marković, Belgrade 2017, 310–311 (B. Stevanović).

Angel, in: *Serbian Artistic Heritage in Kosovo and Metohija: identity, significance, vulnerability. Second revised edition*, ed. D. Vojvodić, M. Marković, Belgrade 2017, 316–317 (B. Stevanović).

D. Vojvodić, *High Medieval Times (1322–1455)*, in: *Artistic Heritage of the Serbian People in Kosovo and Metohija. History, Identity, Vulnerability, Protection*, ed. D. Vojvodić, M. Marković, Belgrade 2017, 241–269 (265).

J. Pavličić, *Serbian Monumental Patrimony in Kosovo and Metohija in View of Contemporary Cultural Heritage Theories*, in: *Artistic Heritage of the Serbian People in Kosovo and Metohija. History, Identity, Vulnerability, Protection*, ed. D. Vojvodić, M. Marković, Belgrade 2017, 485–505 (497, 504).

ILLUSTRATION CREDITS

Photographs

Center for the Protection of the Heritage of Kosovo and Metohija – *Mnemosyne*, Belgrade: fig. XXVII
Gallery of Frescoes of the National Museum in Belgrade: fig. XXV
Legacy of Gordana Babić-Đorđević (Faculty of Philosophy, Belgrade): fig. XXVI
Legacy of Ivan M. Đorđević (Faculty of Philosophy, Belgrade): fig. 22–23, 25–27; fig. I–XXIV
Legacy of Milan Ivanović (SASA Archives, Belgrade): fig. 2, 10
Project *Research Material on Christian Art in Kosovo*: fig. 20
Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Priština: fig. 1, 3–9, 11–19, 21, 24

Architectural drawings

Gordana Tolić, after architectural plans and drawings of M. Lukić and J. Tomašević from the archives of the Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments, Priština: dwg. 1–6, 8–11
М. Ивановић, *Ћирилски епиграфски споменици из Србије, Црне Горе и Македоније*, Београд 1984: dwg. 7

ПОРЕКЛО ИЛУСТРАЦИЈА

Фотографије

Галерија фресака Народног музеја, Београд: сл. XXV
Легат Гордане Бабић-Ђорђевић, Филозофски факултет, Београд: сл. XXVI
Легат Ивана М. Ђорђевића, Филозофски факултет, Београд: сл. 22–23, 25–27, сл. I–XXIV
Легат Милана Ивановића, Архив САНУ, Београд: сл. 2, 10
Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина: сл. 1, 3–9, 11–19, 21, 24
Пројекат *Грађа за изучавање хришћанске уметности на Косову*: сл. 20
Центар за очување наслеђа Косова и Метохије *Mnemosyne*, Београд: сл. XXVII

Цртежи архитектуре

Гордана Толић, према архитектонским снимцима М. Лукића и Ј. Томашевић из документације Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Приштина: црт. 1–6, 8–11
М. Ивановић, *Ћирилски епиграфски споменици из Србије, Црне Горе и Македоније*, Београд 1984: црт. 7

Књига представља део резултата остварених у оквиру пројекта бр. 177036 – *Срйска средњовековна умешносш и њен европски коншексш* – који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије финансијски је подржало и припрему за штампу ове књиге.

Министарство културе и информисања Републике Србије финансијски је подржало штампање ове књиге.

This book is published as the result of research conducted as part of Project no. 177036 – *Serbian Medieval Art and Its European Context* – supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

Additional support to facilitate the preparation of this book for printing has also been provided by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

Additional support to facilitate the printing of this book has also been provided by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-523.4
75.046.3(497.115)"13"

МАРКОВИЋ, Маријана

Црква Светог Ђорђа у Речанима : цртежи и фотографски снимци архитектуре и живописа / Маријана Марковић, Бојана Стевановић ; [превод на енглески Миљана Протић ; иницијали Амар Дацковић Алфар]. – Београд : САНУ, Одбор за историју уметности : Филозофски факултет Универзитета у Београду, Институт за историју уметности, 2018 (Београд : Службени гласник). – 81 стр. : илустр. ; 35 cm. – (Корпус споменика српске средњовековне уметности = Corpus of Monuments of Serbian Medieval Art ; 1)

На спор. насл. стр.: The Church of St. George in Rečani. – Упоредо срп. текст и енгл. превод. – Тираж 400. – Стр. 9–11: Уз прву свеску Корпуса споменика српске средњовековне уметности / Уређивачки одбор [Гојко Суботић ... и др.]. – Библиографија: стр. 79-81.

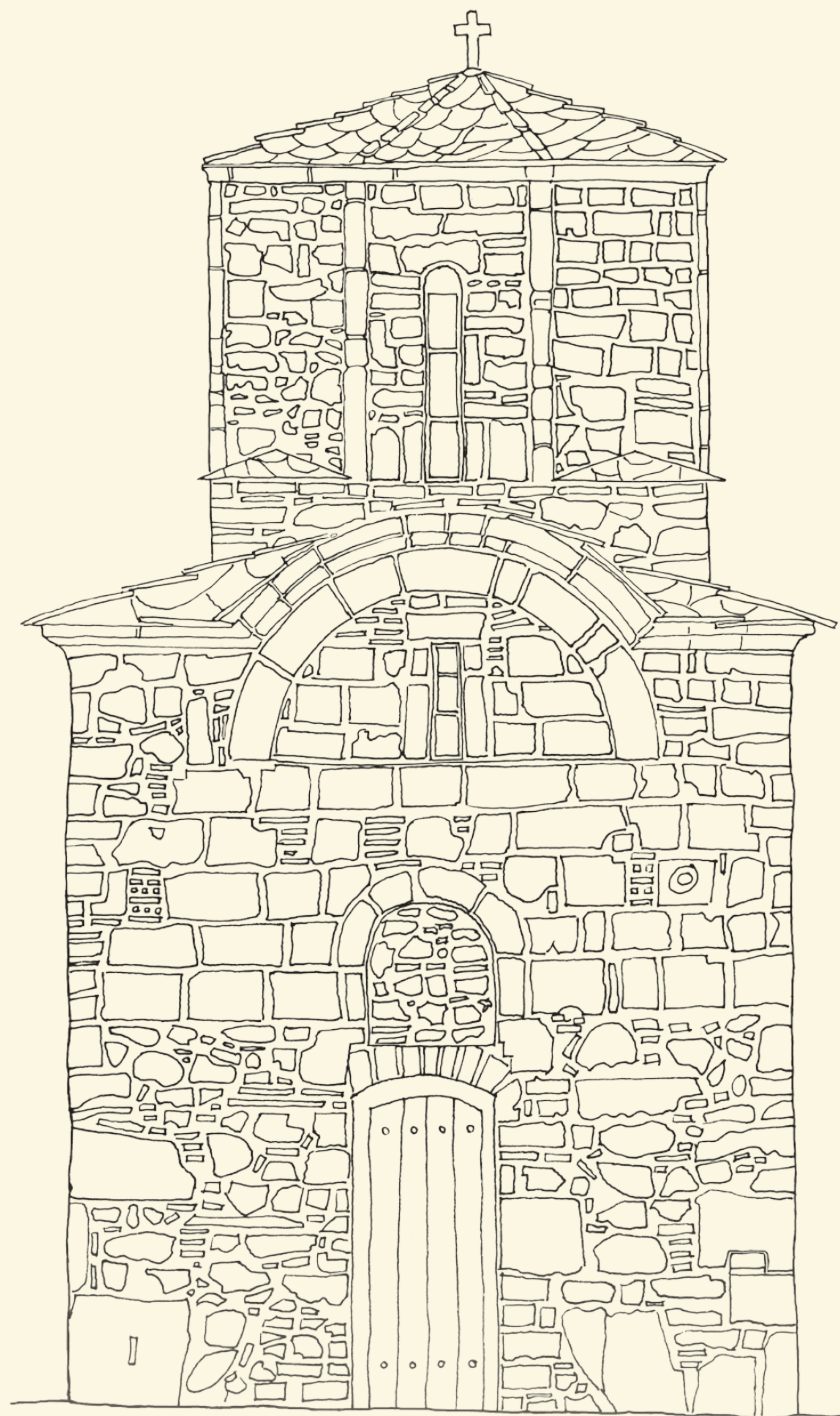
ISBN 978-86-7025-804-4 (САНУ)

1. Стевановић, Бојана, 1984 – [аутор]

а) Речани – Црква Светог Ђорђа

COBISS.SR-ID 271852044

Corpus of Monuments of Serbian Medieval Art I

Marijana Marković
Bojana Stevanović

THE CHURCH OF ST. GEORGE IN REČANI

DRAWINGS AND PHOTOGRAPHS
OF ARCHITECTURE AND WALL PAINTINGS